

Г. 542.344

С. ТОМАШІВСЬКИЙ

**П Р О І Д Е Ї
Г Е Р О Ї В І П О Л І Т И К У**

*Відкритий лист до В. Литинського
(З додатками).*

У ЛЬВОВІ, 1929
НАКЛАДОМ АВТОРА

WYDZIAŁ SĄDOWY
Egzemplarz obowiązku

Wakt. 500 egz. 12
dnia 11 1929

С. ТОМАШІВСЬКИЙ

ПРО ІДЕЇ ГЕРОЇВ І ПОЛІТИКУ

*Відкритий лист до В. Липинського
з додатками.*

У ЛЬВОВІ, 1929
НАКЛАДОМ АВТОРА

I, 542, 344

Відбитка з „Нової Зорі“.

З друкарні Вид. Сп. „Діло“, Львів, Ринок 10.

1929.8.0.86

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

ДО ПАНА

ВЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО

Високоповажаний Добродію,

З приводу моєї критичної замітки до реферату ред. В. Мудрого на конгресі УНДО, де м. и. містилася невірна характеристика Української Христ'янської Організації, як буцімто звязаної з Вашою ідеологією і династією Скоропадських, а проте перманентно поборюваної гетьманофільським „Українським Голосом“ — Ви були ласкаві подати до „Діла“ (чч. 157—159, з 18—20. VII) довший допис п. з. „Нова Зоря і ідеологія гетьманців“, який справив мені дуже прикру несподіванку. В нім Ви заатакували менше „Н. З.“, а більше мене особисто.

Ся несподіванка трояка. Наперед, я ніколи не уявляв собі, щоб українське громадянство було коли свідком двобою між нами: занадто довго жили ми в добрих особистих взаєминах і занадто багато було між нами спільних інтелектуальних інтересів і поглядів — історично-наукових і національно-політичних — щоб ті невеликі різниці в них, які нас

ділили, мали й могли довести до прилюдного конфлікту між нами. Дальше, я не підозрівав, що Ви видимо вже з довшого часу підготовляли свій виступ, і що тепер лише скористали з першої нагоди (згадки Вашого імени в моїй замітці?), щоб його виконати. Вкінці — а се вже найсумніше — я скорше був-би позірів у державно-творчу здібність української інтелігенції ніж у те, що Ви з ким-небудь можете боротися такою зброєю і такими методами як у тім письмі. Се один із великих заводів мого життя.

Колиб справа обмежалася тільки до перших двох несподіванок, то я певно не реагував би на Ваш напад — уважав би на Ваші слова, що лікарі дозволяють Вам лише писати довгі анімозні статті, а забороняють читати чужі спокійні... Та супроти тої третьої несподіванки і супроти сього, що вибором органу і формою допису Ви бажали, очевидно, надати справі широкий розголос -- не можу мовчати і з правдивим болем серця беру за перо, щоб відповісти Вам сим відкритим листом, і щоб як не Ви самі, то хоч Ваші політичні приятелі могли його прочитати.

Се тільки паради на Ваші удари; чиста оборона. Пишу тільки про те, що Ви видвигнули, і то не про все; до наступу на Вас переходити не хочу. Навіть обо-

роняючися, не піду Вашим слідом і не трактуватиму Вас ані як особистого ворога, ані як політичного противника, тільки як — літературного. За вжиту зверхню форму — слабу повязаність поодиноких уступів — я мало відповідалий: причина сьому та, що зміст Вашого письма доволі конфузний.

1. Що моя контрoверсія з ред. Мудрим за політичний характер У. Х. О. й „Нової Зорі“ подала Вам тільки формальну притоку до наступу, приготуваного *de longue main*, се ясно з самого поставлення Вами предмету спору, тільки механічно й нелогічно причіпленого (як Німець каже, притягненого за уха) до згаданої контрoверсії. Бо коли ред. Мудрий у своїм рефераті про дійсних або уявлених ворогів УНДО назвав У. Х. О. чимсь неначе експозитурою Вашої гетьманської організації, а я, без найменшої задної думки, тому твердженню заперечив, то дальша розмова могла, здавалось, пійти лише по лінії: хто з нас двох має рацію — ред. Мудрий чи я? Тимчасом Ви промовчуєте генезу і суть нашої контрoверсії, не згадуєте ні словечком про тезу ред. Мудрого, а мою антитезу передаєте ось-якими словами:

В ч. 48. „Нової Зорі“ в статті п. С. Томашівського є одно твердження, що „Н. З.“ „ніколи не ставилась проти ідеології Лигинського“ і

друге, дещо іронічне, що „Діло“ є органом більше гетьманським ніж „Н. З.“, „тому, що до „Діла“, редагованого п. Мудрим, Липинський пише, а до „Н. З.“ не написав ні одного рядка“.

Сими ніби цитатами починаєте Ваше письмо, ставлячи їх во главу обвинувачення проти „Н. З.“ і проти мене. Щоб не було жадних сумнівів в тому, якої тактики вжили Ви вступаючи на полемічну арену, позволю собі навести інкримінований уступ моєї статті в ціло-сти. Передавши тезу ред. Мудрого і назвавши її головною, я писав:

Кожний уважний читач „Н. З.“ знає, що сей орган, як ніколи не ставився проти ідеології Липинського, так само ніколи не був органом гетьманців. Для характеристики легкодушності, з якою ред. Мудрий висловлює свої думки, нехай послужить неспірний факт: В. Липинський, по думці п. Мудрого, ідеологічний патрон У. Х. О., не написав до „Н. З.“ ні одного рядка, натомість до редагованого п. Мудрим „Діла“ пише він (пор. „Діло“ в березні 1929). Словом, замість дивуватися перемиському „У. Голосови“, що мимо свого гетьманства „веде перманентну боротьбу з „Н. З.“ та цілою У. Х. О., нехай ред. Мудрий радше подивується самому собі.

З порівнянням обох цитатів — Вашого й мого — кожний тямущий читач видить: а) що з першого мого ре-

чення Ви вирвали одну побічну думку („не ставився проти“), а головну („не був органом“) замовчали; б) що друге моє речення (про Ваше співробітництво) Ви дозволили собі, скажім обережно, „поправити“: коли я, на доказ невірності погляду ред. Мудрого, замаркував був голий факт Вашої абстиненції від „Н. З.“, а участі в „Ділі“, то Ви приписуєте мені якесь „іронічне твердження, що „Діло“ є органом більше гетьманським ніж „Н. З.“ — чого я не лише не писав, а й не думав; в) що моє третє речення Ви цілком зігнорували; г) що сим способом Ви пересунули почату ред. Мудрим дискусію на цілком іншу площину: з проблеми — чи У. Х. О. зглядно „Н. З.“ є на гетьманській службі чи ні, Ви зробили нове питання — чи „Н. З.“ ставилася проти Вашої ідеології або ні; г) що сього пересунення доконали Ви — письменник і дослідник з іменем — при помочи своєїрідної методи виривання з контексту кількох слів, „підправлювання“ одних думок противника, а промовчування других, що важніших — методи, як побачимо дальше, характеристичної не для самого тільки Вашого старту на лицарський двобій, а для цілої Вашої боротьби — від початку до кінця, з щораз більшою градацією. Се доказ, що не ствердження об'єктивної правди мали

Ви на оці, а вирахований наступ — без огляду на його способи.

2. Поставивши так справу з цілком іншого і несподіваного боку, Ви переходите до закиду проти „Н. З.“ й мене — щось неначе до акту обвинувачення. Перше, мовляв, твердження Т-го „зовсім не вірне“: від коли фактичним політичним провідником „Н. З.“ став Т-ий, вона „виступала й виступає“ проти Вашої ідеології (на іншому місці: весь час „засадничо поборює“ її).

Про Ваші логічні передпосилки щодо мого політичного проводу в „Н. З.“ (в інших місцях навіть щось ніби власности цього органу) скажу пізніше. Щодо мнимої невірности зацитованої Вами частинки мого твердження, зазначу передовсім: Заперечуючи мої слова, Ви несвідомо підкреслюєте, що в контроверсії ред. Мудрого зі мною він ще менше має рації, ніж я допускав: він говорив про прихильність „Н. З.“ до Вашої ідеології, я про неутральність, а Ви — про ворожість! Чи він у душі дякує Вам за таку невисоку думку про його орієнтування в політичних справах, не моя річ знати.

3. Отже моя й „Н. З.“ вина в тому, що ми засадничо поборюємо Вашу ідеологію... Дивує мене тільки, що у своїх довгих виводах на сю тему Ви навіть

не шукаєте відповіді на отсі важні питання: Чому я поборював Вашу ідеологію? А поборюючи, чому в полеміці з ред. Мудрим я не признавався до сього, лише навпаки вдавав нейтрального? Сі питання, такі необхідні для кожного обвинувачення і для кожного присуду, Ви цілком поминули — очевидно, не без причини. Та поки до неї дібемося, заявляю з гори: До свідомого і засадничого поборювання Вас не признаюся.

Заперечую Ваш закид не тому, щоб евентуальне поборювання се ідеології уважав я якимсь національно-політичним гріхом (Ваша ідеологія ще не національна святощ і багато земляків поборює її не то безкарно, а й без протесту з Вашого боку), а просто тому, щоб ствердити об'єктивний факт. Не поборював я Вашого напряму, бо й не мав себе за його ворога і не мав до сього і інтересу, ні нагоди: пишучи в „Н. З.“ завсігди про конкретні факти нашого політичного життя, і з приводу них, обминав я теоретичні теми. І тому в найліпшій вірі і без жадної задної думки написав я у відповідь ред. Мудрому, що „Н. З.“ не ставилася проти, себто свідомо не поборювала, Вашої ідеології.

Дуже можливо, що в півтори сотні моїх політичних статей у „Н. З.“ тут

і там висловив я одну-другу думку, яка т. ск. не пасує до Вашої концепції, одначе... вибачайте: звідки у Вас право з сеї рації кликати мене на суд перед себе? Мене, що ніколи не заприсягав Вашого національно-політичного корану? По такому праву вся українська преса, без виїмку, мусіла-б бути разом зі мною обвинувачена! Мені видиться, що Ваша ідеологія мала-б більшу користь із того, якби Ви своє перо звернули радше проти тих, що дійсно і свідомо поборюють Вас, або — може ще потрібніше — проти тих Ваших обожателів, що своїми наївними або неграмотними писаннями гірше ворогів Вашу теорію дискредитують...

Кажу ще раз. Не тому відповідаю, щоб Ваш закид поборювання Вашої ідеології сам по собі (без огляду на те, чи він оправданий чи ні) ображав мене, а тільки тому, що поставивши фальшиву тезу, Ви фальшиво мотивуєте її та до фальшивих, для мене нераз образливих доходите висновків.

4. Половину (б. 200 рядків) свого просторого допису присвячуєте доказам, що моя антитеза невірна і що ніби-ведена мною „Н. З.“ свідомо й засадничо поборювала Вашу політичну концепцію. Ідею монархічну? Гетьманську? Консервативну? Аристократичну? Хліборобську? Та ні! Образи сих основ Вашої

ідеології Ви мені не закидаєте. Ви берете свої закиди з такого поля, на яким двоє живих і думаючих людей мусить різнитися думками, хочби вони належали й до одної організації із ще більше сектантським характером ніж Ваша.

З півтори сотні моїх статей у „Н. З.“ тільки дві удостоїлися Вашого прокураторського ока: одна то „Ідея і громадянство“ (ч. 87 з 1928), друга „Про героїв і геройство“ (ч. 24 з 1929). Заголовки першої подаєте; другої — цілком ні. Зміст, обставини, генеза й безпосередня ціль обох — для Вас цілком не існують. З першої вириваєте два окремі й неповні речення, (разом 25 слів на 800 в оригіналі), без найменшого звязку між ними самими і між кожною з них та цілостю даної статті. З другого інкримінованого артикулу Ви не зачитували ні одного речення, а тільки окремі фрази і слова (разом 13 на поверх 1000!), передаючи їх дотого хибно й тенденційно. Стільки і такий добір Ваших прокураторських свідків проти мене, пане Липинський.

5. На основі сих двох неорганічних фрагментів Ви підіймаєте перший загальний закид проти „Н. З.“:

Осміщування ідеалізму належить, здається, до одних з її головних завдань. Наприклад в ч. 87 з 1928 р. в статті „Ідея і громадянство“ чита-

ємо: „Останні наші нещастя впали на нас саме через ідеї“, бо „ідеї правдиві, своєчасні, і зміло ширені серед громадянства мусять сьому останньому приносити тільки користь і задоволення“.

Ну, може бути, що сміятися з ідеалізму є вчинком кримінальним, та слабкий пункт Вашого обвинувачення у тому, що читач, на опінії якого чейже Вам залежить, ані не довідується, про який саме „ідеалізм“ у тій нещасній статті була мова (про один із многих філософічних — від Плятона до Канта, чи про звичайний психологічний?), ані не розуміє, котре наведене слово значить „осмішування“ сього неназваного ідеалізму. Читач готов навіть подумати собі, що по Вашому „ідеалізм“ та „ідея“ се одно й те саме... Я рішучо не вірю, щоб Ви так перемішували різні поняття, хіба, що Ви рахували на таке *qui pro quo* у читача... А й щодо самих ідей, то з Ваших цитатів ніхто не второпає, ані того які саме ідеї довели до нещастя, ані того до яких саме. Одним словом, рекорд у реферуванню думок противника!

На Ваш „ідеалістичний“ погляд, наведених Вами слів із моєї статті цілком доволі, щоб не лише показати, як я ними „засадничо поборюю“ Вашу ідеологію, а ще й виляти на мою бідну голову цілу каскаду таких компліментів як: „безідейність... зарібки на безідейности...“

безпринципність... отаманське лучше-знайство... брак вірності і праці для ідеї... одвічний примітивно-реалістичний політичний опортунізм, що за ціну негайного задоволення і негайних користей позраджував всі українські ідеї і всіх українських провідників“, і т. д. без кінця з постійним підморгуванням до читача: диви, яка бездонна прірва між моїм високим ідеалізмом та низьким матеріалізмом Т-ого!

6. Давши сим способом добре погуляти своєму „ідеалізмови“, Ви несподівано пишете:

В одному має слухність п. Томашівський. Тепер дійсно зловживають люди ідеями, та серед українців дійсно панує велика розбіжність ідей.

Слава Богу! Значить, у моїй каригідній статті, яка так обурює Вашу „ідеалістичну“ совість, Ви таки були ласкаві знайти якесь чисте зерно... Пане Липинський! Я можу остаточно махнути рукою на Ваші зусилля бути одночасно стороною, прокуратором і суддею над „Н. З.“, чи там надо мною, за вмовлюваний виступ проти дорогої Вам ідеології; можу навіть опанувати себе і стерпіти, як Ви, на основі вирваних із контексту і самовільно толкованих слів, видаєте найтяжший засуд на свого товариша по перу (і не тільки по перу); та коли одно-

часно Ви не вважаєте потрібним здержатися від цинізму супроти цілої справи, яку Ви, неначе той Катон, взялися судити — тогді в мене рука судорожно стискається, а з душі виривається крик: геть із судейського стола!

7. „В одному має слухність Т-ий“... Якщо при писанню сих слів була у Вас, добродію, одробина совісти, то вона була-б приневолила Вас додати: Сьому „одному“, а не чому иншому, присвячена ціла стаття Т-ого про ідею і громадянство — від початку до кінця — та сама стаття, яку я висше назвав професійним осмішуванням ідеалізму, та з дрібних уривків якої витягнув цілий колодязь інвектив проти її автора...

Сеї совісти у Вас не стало; моя стаття, з якої не була зроблена відбитка, забулася і ніхто тепер, читаючи Ваше письмо, не мав її під рукою; отже що-ж легше, як з цілости зробити дрібне „одно“, а з маленьких фрагментів судити про цілість?

8. Якби я стілько заробив на „безідейности“, як Вам ввижається, то я зараз тут-же передрукував-би „Ідею і громадянство“ без найменших змін, не викидаючи з неї й того, що в ній не від мене, а від редакції походить. На-жаль я стілько ще не заробив, і тому прошу читачів отсього листа, щоб пошукали

в якій бібліотеці річника „Н. З.“ за 1928 і прочитали ту нещасну статтю. На сім місці дам тільки отсе пояснення.

„Ідея і громадянство“ появилася 11-го листопада 1928. (На сю дату звертаю окрему увагу!) Стаття не була ізольована. Вона стояла в тіснім льогічнім звязку з іншими, що появилися вчасі перед нею, вчасі по ній, і тому добре було-б читати її разом з ними, а головно: „Думки на часі. Коротка аналіза того, що сталося і його наслідків та три дезидерати до українського громадянства“ (ч. 83 з 28. X. 28), та „Рефлексії про польський і український автосадизм“ (ч. 88 з 15. XI. 28).

В першій з них говорив я — здається мені: з ідеалізмом — про грядущі десяти роковини нашого визвольного зриву, і прочуваючи можливість якогось фальшивого кроку з нашого боку, піддавав я деяку думку, як достойно святкувати сю пам'ять. Кілька днів потім, прийшли сумні події у Львові 1 і 2 листопада, а вістка про них вчинила на мене, у Кракові, дуже сильне вражіння. Під їх впливом написав я статтю „Ідея і громадянство“. Вказав я там на сучасну гіпертрофію „ідей“, що від часу реформації щораз більше заливають людство і кидають його в неможливий хаос. Підкреслюючи, що сама доктрина, хочби

більше або менше приадна, ще цілком не рішає про практичну цінність сеї або тої ідеї, та що одиноке мірило вартости її лежить у способі й успіху її практичного прировнювання — пригадав я саме коротко передтим заналізовану мною французьку повість Доржелеса „Св. Магльорій“ — зворушливу трагедію одної великої ідеї, що невміло, хоч у добрій вірі, переводжена в життя, замість наміреного добра родить безконечну низку ненаміреного лиха. Коли така доля зустрічає благородну ідею в руках благородного ідеаліста, то що-ж сказати про різні „ідеї“ не-ідеалістів? Отже необхідно прикладати критичну міру до наслідків їх діяльності і питати: Кому вони приносять користь, а кому шкоду? Що дають вони жрецам, а що громадянству? Сі міркування кінчились:

Ідеї, які приносять тільки нещастя для тих, що їх приймають, є або фальшиві, або передчасні, або мають невідповідних виконавців. І навпаки ідеї правдиві, своєчасні і зміло ширені серед громадянства мусять сьому останньому приносити тільки користь і задоволення. Події останніх тижнів і днів на нашім ґрунті, самочинні „політичні“ виступи незрівноважених одиниць, котрі заняли становища, яких не повірилаб їм ніяка суспільність на світі, як також доточування нашої суспільности пайдократією — се незбиті докази слушности поставле-

них тут тез, котрі слухні не тільки на французькім ґрунті... Все те повинно сколихнути глибоко нашою національною психікою і дати почин до „переоцінки цінностей-ідей“, до провірки кличів і до позитивної критики. Бо останні наші нещастя впали на нас саме через „ідей“ — в головах старих і молодших пайдократів — по обох сторонах поліційної лінії.

Як у сих виписках, так і в цілій статті нема ні одного слова, яке оправдувало-б закид „осміщування ідеалізму“. Навпаки, все тут пронизане трагічною серйозністю, якої корінь саме в ідеалізмі. Позатим, не про ідеалізм тут мова, а про „ідей“ — сьогодні масово продуковані і пропаговані і не-ідеалістами, завзятими матеріялістами. Так само як осміщування ідеалізму, не знаю й того, де тут свідоме і засадниче поборювання Вашої системи, пане Липинський! Невже Ви хочете сим сказати, що солідаризуєтеся з тими носіями тих „ідей“, про котрі тут при кінці мова?

9. Інша річ, чи всі мої у сій статті висловлені думки (інакше: ідей, бо вони часом подибуються і в мене, пане Липинський!) неспірно правдиві, зглядно, чи вони висловлені як треба. Я не мав і немаю претенсії деяких ідеологів бути непомильний в поглядах на питання дуже скомплікованого національно-політичного життя, і за мало маю часу, щоб цизе-

лювати свої статті до газети. Та з другого боку, не можу ніяк признати, щоб Ви у своїм письмі дали хоч найменший доказ хибности моїх думок. Тому я й сьогодні не міг-би на сю тему писати по суті инакше як тогді.

Бо й чи-ж за останніх девять місяців багато змінилося у нас? Чи не з блискучими прапорами ріжних „ідей“ підходить до нашої молоді, до нашого селянина, до нашого робітника, до всього громадянства сила проповідників: комуністи і всякі сельробы, есери й есдеки, радикали і москвофіли, зо два десятки націоналістів найсуперніших орієнтацій, з явними і тайними організаціями, а вкінці хмара видимих і невидимих провокаторів? І всі вони, без виїмку, кричать, що тільки їхня „ідея“ правдива і спасенна, а всі інші погубні і прокляті; що тільки під їхнім прапором може бути здійснений національний чи соціяльний „ідеал“; що тільки виконуючи їхні прикази нація чи кляса стане вільна і щаслива, а самі виконавці заслужені і славні. А тимчасом, нарід нидіє духово, культурно і господарсько; його заливає загальна деморалізація і чужа культура; убогий з роду, бідніє ще більше; молоді екзистенції ломляться на ціле життя, ніде визначних позитивних діл, мало систематичної праці, а повно гризні, гуч-

них слів і лучшезнайства, що на всі національні і соціальні болі захвалює „ліки“ власного виробу, а виклинає виробники конкурентів. В таких обставинах, коли така спекуляція на ідеалізмі громадянства, зокрема його молоді, доводить до одного-другого нещастя, — кого з глядачів сумного видовища не засвербить рука, щоб батогом прогнати крикливих перекупнів з сіней Народного Храму, і хто не кликне баламученому громадянству: Осторожно з купном „ідей“! Прикладайте до них критичну міру!

10. Ви, пане Липинський, таки самі признаєте ласкаво, що „тепер дійсно зловживають люде ідеями“ та що „серед Українців дійсно велика розбіжність ідей“, одначе Ви не можете мені забути, що замість зазиву до критичної оцінки всякий „ідей“, я не закінчив інкримінованої статті словами: Одна тільки правда ідеологія на Україні, а творцем її В. Липинський! Вступайте в ряди гетьманців і читайте його „Листи“!

Певно, тогді „Нова Зоря“ й автор статті були-б у Ваших ласках, хочби у таких, як „Український Голос“, дарма, що він побіч того проповідує практичний анархізм. Одначе — з рукою на серці — чи не тогді саме були-б ми всі осмішили себе? Бо я думаю, що коли Ваша ідеологія дійсно цінніша від інших, що

з нею конкурують (а перечити сьому, пишучи статтю, я й у думці не мав), то поручуване мною критичне відношення до бушуючих „ідей“ не лише не може знищити її дійсних цінностей, а навпаки — мусить відкрити їх і спопуляризувати. Нажаль, Ви думаете инакше. Ви противні всякому критичному розглядові своєї системи і клеймите своїм ворогом і поганим Українцем кожного, хто не пропагує Ваших поглядів *en bloc* без усяких застережень.

11. Ще дуже недавно, коли Ви свою ідеологію щотілько творили, Ви самі робили те саме, що тепер мені закидете. Чи-ж Ваша ідеологія не побудована на „осмішуванні“, поборюванню і критикуванню ідеологій української здеклясованої інтелігенції від Шевченка до Грушевського? Досить розгорнути перший-ліпший випуск „Хліборобської України“ й Ваші „Листи“! Я сьому й не дивуюся. Бо, як висловився пок. Ганс Дельбрюк в подібній ситуації: *damit die wahre Religion zur Herrschaft gelange, müssen die Götzenbilder zerstört werden. Das gilt auch von der Religion der Vaterlandsliebe.*

А коли так, то й Ви мусите згодитися з сим, що і я часом беру молоток критики, щоб ним провірити вартість сього або того ідола-ідеї. Роблю се де-

що іншою методою ніж Ви: не виходжу від якоїсь улюбленої доктрини, лише від якогось політичного факту і на ньому показую корисність або шкідливість сього або того погляду. Ви зовете себе ідеалістом, тому що від власного соціально-політичного ідеалу виходите, одначе я також не зрікаюся права до сеї назви, тому що до ідеалу змагаю. Питаю: кому легше збитися з дороги — сьому що ідеал має перед собою, чи тому що його має за собою? Та в дійсности Ви помиляєтеся: Ви менше ідеаліст, а більше доктринер! Ідеалізм толерантний, а Ви персоніфікація нетерпимости й егоцентричного сектанства.

12. Ви соблазняєтеся, що в оцінці вартости пропагованих ідей за критичну міру беру не Ваш непомильний коран, а те, чим історія й увесь сучасний світ мірить політичні і соціальні ідеї, себто користь і задоволення тих, для кого даний товар призначається, а не сих, хто його продає. Жахливий приклад противного принципу маємо тільки в давних ересях і в новім большевизмі.
Pereat mundus, vivat principium!

Я рад-би якраз вирвати земляків з неволі ілюзії, буцімто доволі мати „вірну“ ідею-рецепту (а як відомо, кожда має себе за єдино-успішну), а все буде добре, хочби нічого не робилося або ро-

билося ким-не-будь і як-не-будь. Навіть у християнській релігії віра без добрих діл мертва, а що-ж у соціально-політичних справах, де в грі життєві інтереси мільонів! Бо се пуста фразеологія — повторяти, що мовляв „ідеї роблять все-світну історію“. Ні, сама ідея то абстракт без практичної вартости; вона жива тільки в ділі — в конкретному творі артиста, мислителя, політика, вояка. А міра вартости сих творів — тільки в ступні користи й задоволення, які вони приносять. *Nicht der Rang der Absichten, sondern der Rang der Leistungen ist entscheidend* — говорить О. Шпенглер, визначний ідеаліст, консерватист і монархіст.

13. Ви натомість берете ті мої слова (користь і задоволення) в курячі лапки і жонглюєте ними найнесовішнішим способом. У своїм „ідеалізмі“, Ви наперед злегка „підправляєте“ мої вислови і впевняєте, що я писав про „негайні користи й негайне задоволення“ як мірило вартости ідей. Дальше, вмовляєте в читача, що під сими словами я розумів, борони Боже, не моральні, а самі тільки матеріальні добра. Вкінці, любуючися в дуже прозорих алюзіях до гедонізму, зарібків на безідейности, карієри за ціну зради ідей і т. д. — себто в усім розкішнім арсеналі всіх україн-

ських демагогів, історичних і сучасних — не хочете полишити в читача найменшого сумніву, що я мав на увазі не публичні національні користи і задоволення, а... приватні, особисті. *You lie, Sir, and you know it!*

14. Стільки хотів я сказати про Ваш коментар до першої з анатемізованих Вами моїх статей. Тепер про другу — що її Ви навіть не назвали, не то зміст її подали. Ви вирвали з неї 13 окремих слів, „підправили“ їх, знарядили своєю інтерпретацією і кинули ними в мене. Не лише в мене, а й у редакцію і видавців, неначе-б при сій статті не було замітки, що вона дискусійна і що „Н. З.“ дасть місце й иншій думці на дану тему... І в сім мистецтві затаювання одного, підсування другого, перекручування третього, а видумування четвертого Ви зайшли навіть далше ніж у критиці попередньої статті.

Зареклямувавши зайвий раз свою ідеологію як основу на сучасних авторитетах (котрих там, правду сказавши, не видко) та на культурі героїв (козацьких гетьманів, чи радше тільки одного з них — Хмельницького) у минувшині, Ви пишете:

Цей самий погляд обороняв зрештою і п. Томашівський у своїх передвоєнних історичних працях. Але тепер (гл. „Н. З.“ ч. 24. 1929) Хмель-

ницький для нього це „шкідник на церковній ниві“, „трівкий культ якого неможливий“. Що унія тодішня дуже подібна до т. зв. нині „польської унії“ на Волині — не має нічого спільного з традиційною вже унією в Галичині, про це історик і публіцист „Н. З.“ не вважає потрібним просвітити галицьке громадянство. Видко во імя засади, що добре тільки те, що приносить користь і задоволення, культ Хмельницького був добрий під Австрією і став дуже недобрий у сучасній Галичині. Шкода тільки, що п. Томашівський не повчив одночасно, як при такій змінливості поглядів професорів національної історії можуть появитися серед даної нації історичні герої.

Даю, здається мені, доказ самовідречення, цитуючи отсі „любезні“ слова товариша-історика. Та годі, бо ніщо не характеризує Вас так вимовно, як саме отсе місце, звідки наново починаєте свою улюблену мережку про „зраду давніших ідей... зречення укр. державницької ідеї... зарібків на безідейности“ та про всі інші розкоші турецькі з лакіинства нещасного... Пане Липинський! Щоб не багато балакати: чи не згодились-би Ви разом зі мною дозволити комусь третьому — неутральному розглянути питання про те, хто ліпше заробляє — я на „безідейности“, чи Ви на „ідейности“?

А вертаючи до питання про авторитети сучасности і героїв минувшини, я

мав-би иншу, вже неособисту пропозицію. Може-б так поручити кому розслідити зміст чотирьох річників „Нової Зорі“ і стілько річників „Хліборобської України“ і дати відповідь на питання: В котрім із тих органів більше оборони авторитетів сучасности, а в котрім більше легковаження їх та наступів на них? Де присвячено більше місця і більше тепла пам'яті й пошані постатей нашого минулого — тут чи там?

15. Переходжу до моєї інкримінованої статті „Про героїв і геройство“. Хоч п'ятьма місяцями пізніша від „Ідеї і громадянства“, вона тісно вяжеться з нею. Генеза її така. Після того як кількох збаламучених несовісними „ідеологами“ молодиків, переконаних, що роблять національно-геройське діло, виконало знаний трагічний напад на львівського листоноса, і в звязку з подібними иншими ознаками національної психопатії, мав я завдання якось зареагувати на те божевілля, яке тисячі совісних земляків болючо відчували, однак не мали відваги чи змоги підняти прилюдно голос в сій справі і сказати зводженням на манівці дітям кілька слів остороги.

Вплив я їх, як тільки вмів тактовно, в окреме оповідання про одну товариську розмову на тему відомої книжки

Карляйля й українського історичного пантеону — річи в данім разі тільки декоративні. Отсе повязання мало звернути увагу молоденьких людей на високе поняття героїства (Карляйль, як відомо, дуже затісняє його), зразки якого рідкі або неповні в усій нашій минувшині, та усвідомити їх, що своїм здегенерованим героїством чину вони не приносять ні пожитку своїому громадянству, ні чести собі, а мимохіть фабрикують героїв-жертв національним противникам; що одним словом — не українській нації приспорюють героїв, а Полякам (прим. Потоцький, Собінський).

Сей актуальний мотив Ви, пане Липинський, промовчуєте — цілком так само як і той, що спонукав мене до написання статті про ідею і громадянство, і присікаєтеся своїм менторством лише до тої частини, що її назвав я декоративною. Вигідна метода обминати делікатні питання, нема що казати, та я сим разом заступлю Вам дорозу і спитаю: Невже Ви раді ідеалізови наших дітей, який велить їм в імя патріотизму підкладати динаміт під памятник поляглих у бою противників або кидатися в цілях рабунку на листоноса чи вбогу жидівку? Як так, то звідки у Вас сміливість вчити видавців „Н. З.“ культу св. Мучеників? Від приходу І. Христа, не то Церква, а

весь культурний світ не знає героя-убийника або грабіжника. То тільки у нас Довбуші і Махни — герої!

16. Ви зупиняєтеся на двох фальшиво цитованих фразах (разом 7 слів) про Б. Хмельницького і з приводу них формуєте два головні закиди проти мене: а) що я ніби раніше, за Австрії, дивився на Хмельницького так само правовірно як Ви, та за Польщі (очевидно, за гроші!) дивлюся буцімто діаметрально противно; б) що згідно з сею „зрадою раніших ідей“ я буцімто не лише збезчестив історичного героя, а й своєю змінливістю поглядів як професора національної історії не даю витворитися новим національним героям.

Шановний Добродію! До останнього закиду, видимо скопійованого з одної напасти на мене за варшавський відчит, вчасти признаюся згори. Я дійсно не можу погодитися з думкою, щоб ті молодики, які своїми вчинками спонукали мене до написання обох статей, зазнавали в нашій історії культу героїє; впровадження їх до національного пантеону полишаю Вам. Інші закиди відкидаю з усею рішучістю.

17. Дивно чути з уст історика закид з приводу зміни поглядів на якусь історичну особу — зміни за 15 літ... Щобільше, назвіть мені, пане Липинський,

якого-не-будь значнішого історика якої-не-будь нації, на історичний світогляд якого в більшій або меншій мірі не вплинула-б світова війна! Отже й мене грішного війна і звязані з нею події на українських землях багато дечого навчили та на неодноразові історичні питання дивлюся сьогодні инакше ніж перед війною. Се почитую собі в користь, не у шкоду.

Та щодо Хмельницького, то якусь основну зміну в моїх поглядах на нього Ви так само видумали як і всі інші закиди, що про них досі була мова. Правда, перед 1914 я багато займався особою й епохою Хмельницького, а тепер мало. Головну причину знаєте дуже добре: запропащення в часі російської окупації Львова всіх, 20 літ збираних архивних матеріалів. Правда й се, що незалежно від сього мені по війні симпатичніші стали давніші державні часи нашої історії ніж недержавні козацькі, і ними тепер головню, хоч не виключно, займаюся. Та одночасно з сим мушу піднести з натиском: все що по 1914 або й 1918 писав і пишу з обсягу Хмельниччини, нічим засадничо не ріжниться від того, що писав раніше; всі Ваші противні впевнювання побудовані на тенденційних, а навіть злбних видумках.

18. Говорячи про наш непевний, невисвітлений і багатий суперечностями

національний пантеон (Володимир В. і Гонта!), я висловив наперед жаль, що єдина на правду державна доба нашої історії, себто княжа, майже не промовляє до уяви й почувань сучасного покоління; що зокрема Галичане й Волинці не мають духового контакту зі своєю державною минувиною, хоч у ній багато великих людей і славних подій, а після того перейшов до уваг про досьогочасні спроби створити в Галичині культ постатей узятих із історії Наддніпрянщини. Пояснивши труднощі в культурі симпатичного і романтично-геройського Галичанина Сагайдачного (з одного боку його відношення до Польщі, з другого — його становище як ворога церковної унії і головного винуватця релігійного роздору по 1620 р. — сього найбільшого національного-культурного нещастя нашої історії), писав я про Хмельницького:

Наперед, він дійсно великий, майже гігантський, тільки в перших двох роках (до Зборова), ну, нехай у перших чотирьох роках (до Берестечка), та пізніше — він рішуче менший ніж дотогочасна його слава. А втім, у душі вдумчивого Галичанина й Волинця ім'я Хмельницького не може викликати багато радісних і підемних почувань. Про продовжувану ним шкоду на церковній ниві треба менше-більше сказати те саме, що й при Сагайдачнім. —

Хмельницький національний герой хіба як репрезентант попередньої доби, а не як відкривець нової, тої, що прийшла по нім. Та чи в таких обставинах його трівкий культ можливий? — Були й є ще інші спроби адаптувати наддніпрянські козацькі постаті до потреб національного культу тут у нас, одначе всі вони не повелися — ні щодо Виговського, ні щодо Дорошенка, ні щодо Мазепи, ні щодо Орлика. Чому? По просто тому, що ні одна з сих фігур не має відповідних кваліфікацій, щоби стати предметом історичного культу. Всі вони — повні невдачники. Досить, що скінчилося на однім одинокім, і то вже не козацькім, герою знад Дніпра — на Шевченку, що біля пів століття дійсно зазнавав вселюдного почитання.

Совісний читач, чи він годиться з усіма висше переказаними, або наведеними думками чи ні, мусить передусім признати, що дана стаття цілком не виступає проти потреби зглядно користи культу історичних героїв; що вона тільки обговорює досьогочасний стан сеї справи, аналізуючи кваліфікації потрібні для повного культу. Він не зрозуміє також, де тут саме свідоме і засадниче поборювання Вашої ідеології, пане Липинський? Хіба в тому, що я вказую землякам невичерпане жерело великих історичних постатей у повнодержавній і монархічній добі княжій, а не у любій Вам полу-і чверть-державній і республі-

канській гетьманщині! Вкінці, совісний читач здивується Вашому способови цитування моїх думок, а ще більше Вашим висновкам із них. Ви посуваєтеся просто до наклепу, буцімто я продав свої раніші погляди на Хмельницького, а при сім своїм „ідеалістичним“ звичаєм вимінаєте ясне показання, котрому саме ранішому переконанню я спроневірився, і не даєте найменших доказів правдивости Ваших закидів.

19. По Вашому, я образив Богдана... В чому саме ся образа? Чи в тому, що зову його „дійсно великим, майже гігантичним“? Так як тут, говорив я і писав завсігди про нього: перед війною — за Австрії, і по війні — за Польщі. Так писав я, приміром, в 1921 для Вашої „Хліборобської України“; так само писав у „Літописі“ 1924 („Поворотна філя“ і „Нац. герой та його культ“); так самісенько читав я у Варшаві 1929 і т. ин.

А щоб хто вимагав від історика, щоб він не мав найменших застережень щодо свого історичного героя; щоб він не говорив, коли сей герой більший, а коли менший; щоб він замикав очі на різні недостачі і помилки даної постаті; щоб, одним словом, він перестав бути істориком-дослідником, а перемінився в поета-панегіриста або у византійського гагіографа — то се просто нечувана річ.

Нечувана, ненаукова, некультурна й неморальна. Славні католицькі учені дослідники Боляндисти не закривають людських недочетів і в Божих Угодників!

При всім високім цінуванню Хмельницького — цінуванню, що часто переходить в ідеалізацію (так, се одна з моїх наукових хиб, лицарю „ідеалізму“!) — очевидно не Хмельницького-ідеаліста, бо таким він ніколи не був — я від самого початку, від коли як молоденький студент почав студіювати ті часи, мав завжди критичне око на деякі сумні боки Хмельниччини й очевидні хиби її героя (пор. мої „Народні рухи в Галицькій Русі“, вид. 1898, де я м. ин. вказував, що з того саме часу почалася масова кольтонізація нашої землі) і ніякі клевети світа не приневолять мене покинути сей історично-науковий принцип.

Ви, пане Липинський, менторуете мене, що я не канонізував Хмельницького; я натомість запитаю Вас, чому Ви, замість виливати свою жовч на „Н. З.“ й мене, не просвітили громадянства поясненням: а) За кілька продав свої раніші погляди на Хмельницького і його з болотом змішав симпатичний Вашій идеології Куліш? б) Чому Шевченко хотів задусити Богдана ще в колисці?

20. Впливом зазначеного висше непохитного наукового принципу є й

моя оцінка церковно-політичної діяльності великого гетьмана, — оцінка, що так уражає Вас. Загадка для мене, як Ви, католик, ще й римський, можете мені почитати за гріх, що на церковно-політичні питання дивлюся очима католика-уніята; та байдуже. Натомість таке Ваше представлювання справи, немов я давніше разом з Вами хвалив Хмельницького або Сагайдачного за їхнє вороже становище до унії, а тепер, для гарних очей Поляків, почав за те докоряти, основане — як сказано — на злобній і свідомій видумці.

Якщо Ви не читали, наприклад, моєї брошури з 1916 (з австрійських часів!) п. з. „Церковний бік української справи“, то певно мусите тямити доволі часті наші особисті розмови на сю тему. Між иншим; Ви не могли забути, як кілька літ перед війною я спорив з Вами ізза Вашого протиуніятського становища, уважаючи його неукраїнським; як у живій дискусії з сього приводу я звертав Вашу увагу на сліди в Ватиканським архіві, що й сам Хмельницький перед смертю видимо думав про якесь зближення до Риму; як Ви дивувалися тому і признали, що се було-б потвердженням иншої вістки, яку й Ви подибали (мабуть у Шуйського).

Ні, пане Липинський, від того ча-

су ні я не змінився, ні Ви. Завсігди, навіть у хвилях молодечого вільнодумства, я мав католицьку орієнтацію, як особисту так і національно-історичну; і Ви, бачу, до нині полишилися тим чим були, себто противником унії. Поляки, хоч католики, були і є також її противниками. Ви змінилися хіба на стільки, що давніше певно не були здібні кидати з сього приводу на заступника іншого погляду таких інвектив як сьогодні.

21. Ваше відокремлювання сучасної унії, яку зовете „традиційною“, від колишньої, тої що її поборював Хмельницький, — недорічне, подиктоване занадто прозорим опортунізмом. Сьогочасна, кажете, добра; стара погана — мовляв, те саме що найновіша „польська унія“. З усього видко, що не знаєте генези старої унії й її історичної місії не розумієте, та про се більше на іншим місці; тут годі знімати розмову на сю тему. Незалежно від того Ваша дефініція обох уній бе в очи як *contradictio in adiecto*. Бо якщо унія сьогодні річ добра, то такою вона була, як її нищено в Росії XIX. в., і такою мусіла бути від початку; а якщо в XVI-XVII вв. вона була зрадою, яку тогдішні українські патріоти повинні були нищити, то хіба треба пожалувати, що їм не вдалось викоринити її донащадку...

Щоб сьогодні не тільки під копулами Почаївської Лаври — як самі пишете — зворушливо співали *Boże coś Polskę*, а й під копулами св. Юра... Ось до яких логічних абсурдів доходите та ще позволяєте собі на неприличність вимагати від мене, щоб я такими недорічностями в „Н. З.“ просвічував галицьке громадянство! Ні, добродію, я не перестану говорити сьому громадянству, що найбільше нещастя його історії саме в засліплені й неохоті до Риму і його ідей.

22. З моїх думок про козацьких гетьманів після Хмельницького Ви зачіпаєте тільки слова про Мазепу й Орлика, що „вони повні невдачники“. Своїм звичаєм, Ви пропускаєте притім головне: що своєчасні спроби в Галичині ввести культ тих постатей (разом із Виговським і Дорошенком) не вдалися. Сей факт, який заперечувати смішно, має очевидно свої причини, які я схарактеризував коротко як брак відповідних кваліфікацій у тих повних невдачників.

Контроверсія ся була-б дрібна і не варта згадки, якби не те, що Ви й тут не вдержались від своєвільних вискоків. „Герої Т-го мусять бути обовязково удачниками“ — пишете Ви, а вслід за сим ставите мені гачиковате питання: як я дивлюся на культ Костюшка у По-

ляків та Кошута в Угрів? Відповідаю:
 а) Тезу про обовязкову вдачність ге-
 роїв, своїм звичаєм, підсуваєте мені Ви;
 я її в сій формі цілком не ставив, одначе
 з деякими застереженнями можу її
 приймати за свою; про се більше в о-
 кремій статті. б) Ні Костюшко ні Ко-
 шут не були цілковитими не-
 вдачниками (як Виговський і тов. е); на-
 впаки вони мали не лише гарні політич-
 ні або военні успіхи, які довго опісля
 були світляними моментами для їхніх
 земляків; а що важніше — вони мали
 великі моральні успіхи, якими живилися
 пізніші покоління (як у нас мав примі-
 ром Шевченко). Ні сього ні того не мож-
 на сказати хиба про Мазепу й Орлика;
 першого цілих 150 літ проклинала со-
 борна Україна! Завданням української
 історіографії є його реабілітація, і я
 в сім напрямі зробив, здається, більше
 ніж Ви, що тепер видумуєте якісь „кпини
 з політичного мучеництва“ (?).

23. Ваш інквізиторський дух спо-
 тикнувся ще на трьох словах із моєї
 статті — на „безіменнім українським во-
 яці“. Як почали, так і кінчите: перекру-
 чуєте й інсинуєте. Бо се Ваша нова ви-
 думка, буцімто я „пропагую модний те-
 пер культ безіменного вояка“. Я конста-
 тував тільки безсумнівний факт, що
 визвольна боротьба 1918—1919 у Га-

личині (бо взагалі тільки про неї писав я) на-жаль не полишила нам такого індивідуального імени, що могло-б стати символом національного зриву; що вона дала тільки неспірний доказ національного героїства сірої маси — головно селян. Чи се неправда? Колиб я писав був про Наддніпрянщину, то не мігби обійти мовчки характеристичної постаті... Петлюри, та його культ у Галичині хиба неможливий. Скажіть ясно, за кого гніваєтеся?

Над тривіальними Вашими інсинуаціями про „безіменного виборця й акціонера“ з погордою йду до порядку.

24. Так виглядають усі Ваші витягнені з моїх статей докази, що „Н. З.“ під моїм проводом свідомо і „засадничо поборює“ Вашу ідеологію. Вони не вичерпують Вашого допису до „Діла“. Друга половина його присвячена ріжним конкретним питанням нашого політичного життя, приміром: програмі й тактиці УНДО, справі української автономії в Польщі, ролі краківських консерватистів, большевизмови і т. п. Правда, Ви й у сій частині остали собі вірним, як у способі передавання чужих думок так у богацтві інвектив киданих на голову противника, одначе я не стану туг дальше аналізувати Вашого писання: дещо розберу в окремії, для ширшої громади

призначеній статті; на інше махну рукою. Між іншим і на Ваші мало для мене зрозумілі намагання зреформувати католицьку теологію та поучування Риму, що він повинен виклясти італійських популярів, австрійських християнських - суспільників і німецький центр; полишаю се компетентнішим людям.

Я пройшов Ваші „докази“ доволі докладно, хоч почування власної поваги не раз бунтувалося проти сього, і може бути спокійний за присуд безсторонного читача. Ви не тільки не довели того, чого довести хотіли, та ще своєю метою своєрідного цитування, затулювання, перекручування, підсування, безцеремонного видумування й обчорнювання — метою недостойною ученого письменника — виставили на ярке і вимовне світло всю Вашу особовість. Як літературний суперник, Ви себе здискваліфікували основно. Се тим більше характеристичне, що саме Ви недавно стілько громів кидали на деяких Ваших критиків за несовісне передавання Ваших думок і за піддавання в сумнів Вашої національно-політичної чесности. Я не приятель Д. Донцова; між ним і мною велика прірва; одначе мушу на сім місці ствердити, що він у своїм цілім письменницькім змаганню з Вами і в десятій часті стілько не провинився проти ли-

царських правил літературної полеміки — як Ви у в однім своїм письмі з 9. с. м. Він мав принаймні стільки такту, що не правив Вам моралів про потребу писання з „любовю“, як Ви мені... Шкода тільки, що не показали, в котрих-то Ваших писаннях любов а не озлоблення бє живим ключем? В передмові до „Листів“, в „Хамі і Яфеті“, чи в дописі про „Нову Зорю“ й ідеологію гетьманців?

25. Ваш сензаційний виступ проти мене, людини Вам прихильної, яка ніколи з Вами особистого конфлікту не мала, яку навіть до недавна, свої і чужі (пор. „Sprawy Narodowościowe“ 1928), *per fas et nefas* загально за Вашого одноступця уважали, та не будь „Бюлетеня Г. У.“ й Вашого останнього допису в „Ділі“, певно й досі так були-б думали — мусить, очевидно, мати свою причину. Ми оба знаємо її добре. І знаємо те, що вони не в тих мнених єрєсах і фіктивних поборюваннях Вашої ідеології, яких так нещасливо дошукуетея аж у двох моїх статтях на півтора сотні всіх у „Н. З.“

Бо ті різниці, які дійсно є між Вашими і моїми поглядами на українське минуле й сучасне, не почалися від тих двох інкримінованих статей і не від хвилі мойого співробітництва в „Н. З.“ (з березня 1928), а були завсїгди, що-

найменше з 1921 р. Зокрема видко їх було з берлінського „Літопису“ і львівської „Політики“. Та тогді Ви не лише не брали сих ріжниць трагічно, а ще два роки тому назад висловлювали мені особисто жаль ізза припинення „Політики“ і намовляли мене, здається щиро, продовжати політично - критичну діяльність. Ваші намови немало й причинилися до того, що я став писати до „Н. З.“

Одним словом, дійсна причина Вашого виступу проти мене лежить цілком на іншій полі, ніж те, яке Ви неусвідомленим читачам до вірування подаєте. Вмовлювана в мене провина поборювання Вас — се така сама неправда, як і ті Ваші твердження, неначе-б я Вам „робив закид“ за писання до „Діла“ й обминання „Н. З.“, або неначе-б Ви тому не писали до „Н. З.“, що я буцімто її опанував. Поминаючи фальшивість отсього останнього погляду, я позволю собі спитати Вас: До часу мого постійного співробітництва „Н. З.“ виходила поверх два роки; вона тогді дуже прихильно ставилася до Вас; чому Ви тогді не дали до неї ні одного рядка?

Та я про всі ті містерії не хочу писати. Я взяв за перо тільки на те, щоб боронити себе, а не щоб відплачуватися напастю або робити які ревеляції. Отже кінчу. А припиняючи раз на все листу-

вання з Вами, пане Липинський, хочу зробити й Вам несподіванку, а іменно — подякувати за одну прислугу.

Ваші слова в „Ділі“, що мовляв „дуже легкій і популярній задачі віддає тепер свій талант і свою ерудицію п. С. Томашівський“, дали мені до думання. Не тому, щоб Ви виїмково сказали правду, ні, бо Ви, як у цілім письмі, так тут пішли в розріз з нею. Прочитавши ті слова, я спитав себе: якого чорта зуживаю свої сили на таку трудну і невдячну роботу як наша публіцистика? Бо відколи я, за Вашою, пане Липинський, намовою і зі шкодою для моїх наукових студій, взяв у 1921 р. за публіцистичне перо, з того часу не виходжу з ролі мети для стрілецьких вправ усяких політиків й ідеологів, в роді: Д. Левицького, Кедрина, Палієва, Залозецького і Вас; натомість користи, моральної або матеріальної, не маю жадної, лише навпаки — на всі боки шкоду. Се безнадійна Сизифова праця — заходитися біля навчання наших земляків політичної азбуки й елементів національного самозбереження! Ви самі знаєте добре, що я ще ніколи не впрошувався з своїм співробітництвом або з редакцією до якого-не-будь органу, тільки мене завжди прошено, і я був на стільки слабкий, що улягав намовам, навіть людей!

з неприхильних партій: велику, мовляв, прислугу зробите національній справі... І на що? Щоб бути громозводом для атаків інших людей — сим разом Ваших. А Ви ще неначе на гум пишете, що я придбав собі тижневик, став диктатором у „Н. З.“ і не даю Вам до неї писати і т. п.!

Якщо отже між цілями Вашого допису до „Діла“ було намагання припинити мою публіцистику, то можете бути задоволені. Вже кінчу її.

У Львові 28-го липня 1929.

ДОДАТКИ

А. СУЧАСНІ АВТОРИТЕТИ Й ІСТОРИЧНІ ГЕРОЇ.

І.

В основі ідеології українських гетьманців лежить „необхідність авторитетів в сучасності і культ героїв в минувшині“ — пише В. Липинський. Ну добре. Погано тільки те, що ці дві добродітелі береться в монопольну заслугу одної тільки ідеології, до того такої, яка ще досі нічим особливим не виявила тих чеснот. Бо в дійсності нема нігде такої ідеології, що не основувалася би на таких самих двох китах — на авторитетах сучасності і героях ми-

нущини — будь се ідеологія політична (монархічна чи республіканська, консервативна чи радикальна, державницька чи анархістична), будь се яка інша ідеологія: соціальна, економічна, культурна, наукова, літературна, мистецька, спортова і т. д. Біда тільки в цьому, що кожда з них кого іншого має за свій авторитет у сучасному й кого іншого почитає як свого героя в минулому. Якже різні, приміром, авторитети представляють сьогодні: англійський король Юрій V. і диктатор СРСР. Сталин, папа Пій XI., Віктор Емануїл III. і Муссоліні в однім Римі, Гінденбург і Бравн в Берліні, Морас і Троцький, Лойд-Джордж і Поенкаре, Бернар Шю і Редярд Кіплінг, М. Шаповал і В. Липинський! Одних авторитет т. ск. метафізичний, опертий на законі і на загальних моральних принципах; других — на фізичній силі; інших — на індивідуальній повазі й особистих заслугах; вкінці ще інші — на спорідненім світогляді, на спільнім інтересі, на окремім смаку, на реклямі і т. п. без кінця.

І в галерії історичних героїв не инакше. Для одних Французів туди належить Кароль В. і Людвик IX., для других — Генрих IV. і Людвик XIV., для третіх — Робеспер і комунарди. А на Сході: для одних герой Петро В. для других Ленін. Кому іншому герой

св. Ігнатій Лойоля, а кому иншому Лютер; кому Данте, а кому Золя. Фридрих II., великий король, політик, законодавець і воєк зазнає культу тільки в північній Німеччині, в південній ні, і т. д., знов без кінця.

Сих кілька на виривки кинених прикладів доволі, щоб показати з одного боку всю складність і відносність самих понять авторитету і героїства, а з другого — всю сміливість деяких ідеологів присвоювати собі виключне право заступства обох сих ідей. Одним словом, не те важне в ідеологіях, чи вони признають авторитети й почитають героїв, тільки се, як і се авторитети і які герої.

Щодо українських авторитетів наших днів, то В. Липинському не сподобалася моя замітка в „Н. З.“, що у нас часто мішають авторитет із популярністю та що сею останньою тішаться головню ті, що її шукають й одночасно мають дещо до роздачі. Чому ся увага, яку в більшій або меншій мірі можна зробити кожному громадянству, образила нашого критика, трудно зрозуміти: невже він має, чи там бажає мати, авторитет за одно з реклямовою популярністю? В кождім разі пальцем у небо попав він твердячи, що згадана наша замітка, мовляв, в якомусь особливому світлі виставляє „Н. З.“ й мене як її

співробітника. Занадто добре відомо всім: а) що „Н. З.“, засадничо стаючи в обороні авторитету, передовсім церковно-єрархічного, нікого не реклямує; б) що її видавці то саме виїмкові у нас люде, які служачи ідеї, популярности не шукають; в) що ніхто мого пера для особистої реклями ще не купив і вже не купить.

II.

Поважніший заміт В. Липинського в справі історичних героїв: що мої герої, мовляв, „мусять бути обовязково удачникани“. Як я вже зазначив у відкритому листі до нього, закид формально не цілком оправданий, та я не хочу відпекуватися від нього й признаюся: так, повний невдачник не може бути історичним героєм; геройство є у значній мірі синонімом удачності. Ся теза веде нас до аналізу титулів деяких історичних героїв. Обмежимося до політичних постатей, а виключимо релігійні — тому, що між релігійними героями з природи річи нема невдачників (коли В. Липинський цитує св. Мучеників як зразки „невдачників“, то се або жалке непорозуміння або дешева софістика).

Наперед кілька слів про історично-політичний пантеон наших сусідів Польків. На досвітках їх історичної науки,

в епосі порозборового національного романтизму, вся їхня історія була перелюднена „героями“ (пор. Немцевичеві „Śpiewy historyczne“). Критична історіографія краківської школи (що її В. Липинський, цілком хибно, споріднює зі своєю ідеологією) вимела добрих 90 прц. тих ідеалізованих постатей з історичного пантеону. Відбулося се не без протестів і спорів, та в результаті тільки дві постати видержали всю критику й остали непохитними героями: Болеслав Хоробрий і Казимир Великий. Становище їх без сумніву заслужене і тривке: вони творці історичної Польщі й новочасної польської нації. (Не значить се одначе, щоб у Поляків забороняв хто говорити про різні хиби й помилки сих правдивих героїв польської історії, як у нас забороняє... історик В. Липинський писати про наші менше заслужені постати). Досить, що між польськими королями і князями нема ні одної постаті, щоб можна її поставити на рівні з названими двома, не виключаючи ні Ягайла, ні Баторія — людей будь-що-будь дуже визначних. З польських гетьманів на героїчну міру є Жовківський, одначе про якийсь особливий культ його у Поляків трудно говорити. Натомість зазнавав його по-верх століття мало талановитий і мало щасливий вояк — Костюшко. І цілком

7-го року

оправдані. Він був і є символом одного збройного протесту, на який здобулася вся нація у фатальні хвили розборів держави; своїми ширими, хоч невмілими і невдалими зусиллями він уратував честь всього народу, і тому справедливо належить йому місце перед талановитішими й успішнішими повстанцями 31 або 63 року. Значить, Костюшка не можна звати повним невдачником. Та не вважаючи на свої безсумнівно високі моральні заслуги, Костюшко не святий в очах Поляків. Саме в останніх роках появилися історичні досліді, що розбивають багато легенд звязаних із його іменем і показують різні убогі боки його індивідуальности, одначе ні з сього, ні з иншого приводу (приміром: ревеляції про Кордецького, П. Скаргу, Варвару Радивилівну, Станислава Щепановського) ніхто в Польщі не кидає інсинуаціями в роді „зради ідеям“, продажности і т. п., як се так люблять кидати на всі боки українські „патріоти“ всякої масти.

Богато подібного як про польський історичний пантеон можнаб сказати про угорський, чеський, югословянський і т. д., та пора перейти до українського.

III.

На вступі, щоб не було непорозуміння, мала увага. У звичайній мові, понят-

тя героїства дуже широке. Поминаючи вже „героїв“ фільму, сцени, боксу і мяча, що насправду означає лиш популярність, не без рацій говориться про героїство матері в обороні дитини, героїство священника або лікаря при деяких хорих, героїство місіонера між людоїдами, героїство вояка або урядника, що до самої смерті остає на визначеному становищу, героїство політика або письменника, що потерпів за репрезентовану ним ідею і не подався, і т. п. Та не про них тут мова. Говорячи про історичних героїв нації, треба мати на увазі ті виїмкові, рідкі постаті, що собою уособляють головні моменти зросту даного громадянства — його розвитку політичного, духового або господарського — що, одним словом, сим або тим способом збогачують і скріпляють те громадянство в його національному життю. Значить, як не кождий сучасний громадянин є авторитетом, так не кожда історична фігура є історичним героєм. Сама особиста визначність, сам талант, сама лицарскість, хоробрість або слава — ще не роблять даної людини національно-історичним героєм. До кандидата на історичного героя прикладається, в сути річи, та сама міра, якою старинні Греки міряли своїх героїв: від них вимагали не тільки великих, але й

к о р и с н и х для людей діл. З сього випливає, що якась історична індивідуальність стає почитаним героєм тільки тоді, коли репрезентовані нею думки і твори високо цінуються серед даного громадянства, і лише так довго, як довго вони цінуються: з моментом, коли ті діла або ідеї втратили вартість, історична фігура перестає бути героєм. Хто сьогодні за героїв має таких колись обожаних руїників світа, як Атиля або Джингісхан? Й у нас також замовкли вже пеани на честь Довбушів усякої масти, бо громадянська культура піднялася. Що й сама велич або талановитість не дає права до культу, се показує історична доля трьох осіб на київському престолі: бабки Ольги, сина Святослава і внука Володимира. Святослав — найславніший вояк нашої історії, великий, романтичний і трагічний, однак без тривких заслуг для держави, попав у заслужену тінь славої бабки і невойовничого сина з їхніми тривкими мирними цінностями для країни і народу.

Наша національна минувшина має одну страшну хибу: неорганічність і брак тягlosti політичного, суспільного і культурного розвитку. За сим іде безустанна змінність ідейних течій і критеріїв в оцінюванні вартости людей і їхніх діл. Більш-менш тривкої пошани

зазнають тільки канонізовані Церквою особи з найдавнішої доби: свв. Ольга, Володимир (хоч що про нього писав Шевченко!), Борис і Гліб, Теодосій, Нестор. і т. ин. Натомість культ чисто політичних фігур тої доби урвався скоро або змінив свій характер. Високо почитаний Володимир Мономах став опісля символом московської царської ідеї; галицько-володимирський Роман Великий забувся з упадком сеї першої (і правду сказати — єдиної правдивої) української держави. В польсько-литовській добі національно-культурне життя здебільшого було опановане релігійною боротьбою. На сім підкладі з одного боку св. Йосафат, з другого — Петро Могила і його школа. Національно-політичних героїв шукала тогдішня доба не в державних часах, а ближше себе. Та, річ характеристична, в однім вона була вірна старій традиції: вона ідеалізувала майже виключно визначних борців із хижацьким степом — з Татарами і їхніми покровителями Турками. Було се менше тому, що ті вороги були „невірні“, нехристияне, а більше тому, що боротьба зі степом і за доступ до Чорного моря була тогді так само найголовнішою національною місією українського народу, як за часів Мономаха, Ігоря Святославича і Романа Мстиславича. На сім підкладі вирости

такі славлені й оспівувані постати, як Д. Вишневецького, Самійла Корецького, Петра Конашевича - Сагайдачного, Сірка, фіктивного Самійла Кішки і т. д. Сьогодні ті романтично-лицарські ідеали не промовляють до душі Українця; небезпеки від степу нема вже поверх два віки, натомість відчуваються інші болі й іншою мірою міряться заслужених людей не тільки сучасних, а й історичних. Наше око залюбки спиняється на тих моментах нашого минулого, які більше-менше підходять під наші теперішні обставини. Звідси то походить, що кожда епоха почитає інших героїв. Значить, і ті, що сьогодні в моді, не вічні.

Цікава річ, що й боротьба з Польщею не все давала титул до величання. Таких героїв маємо в княжих часах (у Галичині-Володимирії), та в литовсько-польській добі не славлено ні Мухи, ні Глинського, ні Косинського, ні Наливайка (сих останніх псевдо-героями поробив щотілько XIX. вік), натомість ідеалізувалися степові лицарі, хочби вони були католицької віри або й польського роду.

IV.

Культ противників Польщі почався щотілько по Хмельницькім і від нього та й то — цікаво — наперед не в українських землях під Польщею, а в москов-

ській гетьманщині. І знов, не за змагання за позитивні національно-політичні права ідеалізовано зразу Хмельницького, а тільки а) за боротьбу з церковною унією (не з латинським католицизмом; цілком як сьогодні!), б) за піддання України московському цареві — за „соединеніє Руси“. Хмельницький, як патріот національно-український, то зображення цілком новочасне; ще два-три десятки літ тому, він був почитаний як символ єдинства Руси („Богданівці“ проти „Мазепинців“) і непримирного православя. І тут додаймо: з сих двох становищ — єдино-неділимського і московсько-православного — беручи, культ сей був цілком природний і заслужений. Се завдяки Хмельницькому і його Переяславови розбита була соборність усіх українських земель, почате було політичне і культурне об'єднання з Московщиною; була основно знищена можливість створення національно-української католицької Церкви, окремої від польського латинства і московського православя. Сі дві ідеї Хмельницький зправди репрезентував, був свідомий їх і — що особливо важне — мав успіх в обох напрямках. З приводу сих двох „заслуг“, культ його почався на переломі вв. XVII і XVIII, а наймаркантніший вислів сього культу маємо в знаній київській дра-

мі „Милость Божія, Україну отъ неудобъ носимыхъ обидъ людскихъ свободившая“, де Україна, заживаючи „незыблемого блаженства подъ крѣпкою непобѣдимыхъ монарховъ всероссійскихъ рукою“ прославляє Хмельницького як „трепетъ супостатомъ православныя Церкви, наипаче мерзкимъ унѣятомъ“.

В таких обставинах і при таких ідейних течіях (пор. ще драму Прокоповича „Владимиръ“) не диво, що спроба Мазепи і тов. відвернути початий у Переяславлі хід історії й увійти знов у звязки з Польщею викликала загальний всенародний протест і кинула на авторів сього кроку довговічне тавро національної зради. Що-найменше 90% тогдішніх Українців мали Мазепу і тов. за польських запродавців, що на спілку з лютеранськими Шведами хотіли завести православну Україну в ту саму лядсько-уніятську неволю, з якої 50 літ тому назад визволив її був Хмельницький. Сьому годі й дивуватися. Як можна вимагати від громадянства, щоби т. ск. з дня-на-день перекидалося з екстрема в екстрем, від одного національного ідеалу до другого? Тому всі новочасні зусилля зобразити Мазепу й тов. як борців за державну незалежність України не можуть ніяк змінити незапереченого істо-

ричного факту, що більшість тогочасного українського громадянства не тільки не спочувала такій ідеї, а просто була їй ворожа. Тимбільше, що в її очах Хмельницький репрезентував ідею соціальної волі, натомість Мазепа був символом грабіжного дуки.

Отся антитеза між двома ідеями — одною репрезентованою Хмельницьким і другою прикладаною до Мазепи — панувала серед Українців майже два століття, поки найновіші часи не почали шукати синтези між обома історичними явищами. Знайдено її в тому, що україн. історично-політична література почала добачувати в діяльності обох гетьманів спільний мотив, до того часу не доглянений, або недоцінюваний: змагання до державно-політичної незалежності України. Психологічний шлях від ранішого розуміння історичної ролі обох гетьманів до сього найновішого був простий: одні Українці замикали очи на москвофільство Хмельницького й цинили тільки його боротьбу з Польщею; інші замикали очи на польонофільство Мазепи і цинили тільки його зрив проти Москви. Сепаратизм від обох сучасних нам національних противників був тою першою ниткою, що повязав обі суперечні постати нашого минулого, а переносена на давні часи

новочасна ідея національної держави відкриває у них і спільні позитивні риси — спільне національне почування і спільний національний ідеал.

Отсе змагання до консолідації розпучливо розбіжних прояв нашої історії XVII—XVIII вв. річ дуже похвальна. Та одна умова вимагається при тім: щоб воно не переходило меж історичної правди.

Що-ж говорять про се досьогочасні наукові досліди? Вони, дійсно, не заперечують існування й ділання державницьких течій у Хмельниччині і Мазепинщині, а навпаки, потверджують їх, одначе — і тут не може бути сумніву — не в тих розмірах і не цілком у тім напрямі, які ввижаються, чи красше, які бажануться деяким нашим політичним ідеологам.

V.

Ідея козацької держави на Україні (бо тільки про таку була мова в XVII і XVIII вв.) появляється щотілько в 1648 р., себто одночасно з Хмельницьким, дарма, що зорганізована козацька воєнна сила мала вже за собою поверх 100 літ голосної в міжнароднім світі слави. Ідея ся не була навязувана до традиції старих часів київських чи галицько-волдимирських, тільки була витвором то-

гдішних реальних обставин, одначе — річ вельми характеристична — вперше була сформулована не то не в голові Хмельницького, а й узагалі не на Україні. Вона виринає в міжнародних сферах, зокрема у кримсько-турецько-угорських, вже після перших великих успіхів Хмельницького над Поляками. Щотілько тогді вона була перенесена на Україну й очевидно знайшла в ній відгомін, одначе помилявся-б той, хто думав-би, що сам Богдан став головним ідеологом козацької державности. Ні, він був тільки першим практичним реалізатором сеї ідеї, яка теоретично хто зна чи його цікавила і чи він взагалі зясовував собі її. В кождім разі, він брав її тільки з практичного боку і здійснював її з того кінця, з котрого було найлекше, і лише настільки, наскільки в даних обставинах було се можливе. Він був наскрізь реальним політиком і як такий увесь час свого гетьманування мусів боротися з власною опозицією всяких принципіялістів. Він безпощадно гнобив тих демагогів (за що В. Липинський дуже хвалить його), одначе таки під їхнім натиском — коли вони заявили, що волять до тла зруйнувати українську землю і переселитися в Туреччину ніж годитися з Польщею — він рішився під koniecь 1653 р. піддатися дефінітивно Мо-

сковщині на подібних умовах (тільки погіршених) як ті, що були чотири роки раніше уложені з Поляками під Зборовом. Коротко, завдяки радикальному крилу тогочасних українських націоналістів вперше була розшматована Україна, та разом з сею зміною міжнародно-політичної рівноваги стратила досьогочасну поміч і протекцію у своїх національно-політичних змаганнях — з боку Туреччини і її кримського васалю (воїни тоді достоту грали ту саму ролю супроти України, що Австрія й Німеччина в останній війні). Чого потім Хмельницький не робив, то вже до самої смерти не вдалося йому посунути будови української державности поза ті тісні й некорисні рами, які давала т. зв. переяславська умова, а по його смерті Україна опинилася в такій розпучливій міжнародній і внутрішній ситуації, якої ніколи вже не перемогла і з якої вже не вийшла, поки не стратила створених Богданом елементів державности і не перемінилася в російську провінцію. Проте Хмельницький таки велика людина й один із героїв української історії, без огляду на його різні хиби, помилки і невдачі; як ніхто перед ним і по нім, він умів опанувати розбурхане море українського радикалізму, анархізму, принципіалізму і доктринерства. Як висловився

Француз Меріме, він був би став славною європейською індивідуальністю, якби не те, що мав до діла з варварськими земляками, прихильниками засади: „все або ніщо“, які всюди вітрили (висловляючись новочасними словами) „зраду“, „продажність“, „угодовство“, „опортунізм“ і т. д.

VI.

Коли вже державно-політичний характер Хмельницького показується в дещо іншій світлі, ніж звичайний читач полемічних статей В. Липинського в „Ділі“ мабуть уявляв собі, то з Мазепою виходить ще гірше. Під кінець XVII в. ідея козацької державности була теоретично розвита далеко висше ніж 50 літ раніше, коли Хмельницький вперше взявся був практично її здійснювати; вона-ж мала за собою цілу низку розвоєвих етапів. Одначе говорю з натиском: не так у голові гетьмана Мазепа і в головах його найблизшого оточення особливо плекалася отся ідея, лише в рядах демократичної опозиції проти гетьмана і старшини, в першій мірі на Запоріжжю і — знов річ характеристична — під турецько-татарською протекцією. Значить, тогдішні ідеологи української державности не рекрутувалися серед козацького панства, так ідеалі-

зованого В. Липинським („Яфети“), тільки якраз серед запоріжської „голоти“, для якої той-же В. Липинський має тільки одно слово „Хами“! І не з ідеалізму порвався Мазепа на Росію, а з хибного рахунку на перемогу Карла XII. і Станіслава Ліщинського, натомість не можна заперечити ідеалістичних елементів у такого Мазепинового ворога як Петрик, що в 1692 р. підписує на Запоріжжю трактат про утворення незалежної від Москви і Польщі України, або у кошового Костя Гордієнка, який прилучається до свого ворога Мазепи тогді, коли становище сього останнього на Україні було вже пропаще (якже инакше поступила українська демократія 1918 р.); який під Полтавою бився з Москалями, підчас коли гетьман, старшина і жменя реєстрових козаків безпечно сиділи у шведським обозі (під „почесною“ сторожею; в дійсности Шведи боялися, і не без деякої рації, переходу їх на царський бік). Ті „Хами“, поклавши багато голів під Полтавою, не втратили духа і по катастрофі, коли натомість козацька старшина виявляла сумний образ малодушности і безхарактерности. Так звана конституція Гордієнка, зложена на еміграції при виборі Орлика на гетьмана 1710 р., є незаперечним свідоцтвом моральної перемоги „Хамів“ над „Яфетами“ та

цікавої й високо розвитої державницько-політичної думки, лише очевидно не монархічної і не аристократичної, а республіканської і демократичної (бо зразком для них була Польща). І знов, за реалізацію тодішнього свого ідеалу ті українські „Хами“ довго билися й умирали, коли натомість мазепинські „Яфети“ виплакували дозволи вертати до маєтностей, били чолом цареві, зневажали пам'ять Мазепи, зраджували товаришів і т. ин. Сам-же Орлик (культурно Поляк і з польською політичною орієнтацією) умів тільки їздити по європейських столицях і безуспішно жебрати, щоб його силою посадили на гетьманським уряді.

Стверджуючи отсей дійсний стан, я не хочу впевняти одночасно, що політична рація була тоді по боці української демократії, що вона була здібна утворити й удержати державу та що гетьман і старшина були бандою ставових егоїстів і політичних запроданців; ні, політична рація могла при всім тим бути по боці козацької старшини, одначе се певно, що ся аристократія тоді не мала між собою ні одної людини на висшій міру та що не серед тих „Яфетів“ шукати національно-політичних ідеалістів, а серед зненавидженого В. Липинським українських „Хамів“ того часу. А вертаючи до особи самого Мазепи, ска-

жу одно: поки не найдуться нові досі незнані жерела, які можуть основно змінити весь його образ, доти він не має виглядів на культ національно-політичного героя. Не тому, що його кінець був сумний, або що становище України з того часу погіршилося, а тому особливо, що в його драмі не видно вищого морального патосу, який будить респект навіть у противника. Такий патос був натомість, як уже зазначено, у його раніших суперників Запорожців, однак тогочасність прокляла і їхню пам'ять, а замість них зідеалізувала цареславного Палія. А сьогодні? Сьогодні вони належать до найсимпатичніших постатей нашої історії, однак той моральний капітал, що вони внесли у неї, за малий і за пізно зужиткований, щоб їх ставити побіч Хмельницького, не кажучи вже побіч Романа, Василька й інших князів. Та В. Липинський не побивається за ними; по його ідеології вони руїники, „Хами“, що повставали проти благородних „Яфетів“-старшин, хочби проти простих ступайків Москви.

Невдачниками були й сі і ті. Політичної долі рідної країни не поправили, радше погіршили, а на справедливу оцінку і признання мусіли вони, з клеймом проклятих зрадників, чекати мало не два століття. Перший Українець, що

сю історичну кривду у значній частині направив, був Драгоманов, видаючи „Політичні пісні українського народу“ (1883); найвисша пора довершити сього національного обовязку й захистити сих многострадальних синів України від нової кривди з боку найновіших українських ідеологів. В кождім разі сказаного досить, щоб зрозуміти, яка то складна і ще гаразд невияснена справа українських історичних героїв та їх евентуального культу, коли їх оціняти зі становища новочасної державницької ідеї.

Б. ЦЕРКОВНА УНІЯ Й УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ.

I.

Як кожда людина, так і кожда нація мусить бути вихована. Щасливі ті одиниці, що самі відчувають внутрішню потребу виховання й самі шукають собі добрих учителів, та для величезної більшости треба приневолення — з боку батьків, опікунів, життя — а й се часто остає без наслідку. Не инакше з народами. Ті великі ріжниці між ними, що їх бачимо на політичнім, культурнім і соціально-господарськім полі, походять у першій мірі з ріжниць між тими школа-

ми, які вони переходили продовж своєї історії.

Історія знає тільки два головні чинники, що виховують народи: релігію і державу, або для Європи ще докладніше — Церкву й династію. Від якості тих масових виховавчих інститутів, від методів навчання та, що особливо важне, від кооперації обох історичних виховавців залежить у головній мірі сучасна доля вихованців. Історія Західної Європи дала нам зразок ідеального співділення обох названих чинників: династія фізичними засобами творила національну державу і дбала про матеріальне добро підданих, католицька Церква удержувала міжнародну культурну звязь і формувала народну душу. Чудова єдність і в історії безпримірна поверх-національна організація дала римській Церкві незалежність супроти держави, автономію в духовних справах і рівнорядність у впливі на громадянство. Здобуваючи й удержуючи сю незалежність і рівнорядність, була католицька Церква головною учителькою політичних свобод і вміння правити собою; словом, вона перемінила підданих династій у горожан. Вкінці без церковної латини годі собі подумати вратування елементів клясичної цивілізації та її пізнішого відродження; годі собі уяви-

ти культурної спільности західної Європи і всього того, що сьогодні зовемо культурним світом. Релігійна реформація XVI. в. ослабила сей процес, одначе його не знищила; протестантські народи ще й досі живуть із того морального капіталу, який католицька Церква дала їм молодим на історичну путь.

*

*

*

Усього того не було на Сході. По сепарації від Риму, византійська Церква не спромоглася ані на еманципацію супроти держави в самій Греції, ані поза нею, та ні Греків, ні нікого іншого не навчила політичної волі і вмілости самоорудування. Так приміром, тільки нездарному церковному вихованню мусимо дякувати, що Галичина-Володимирія в XIV в. не пережила кінця своєї династії. Також організаційної єдности і наднаціонального характеру не створила византійська Церква, лише давала безсистемні зразки екстремів в організації: з одного боку допускала до творення рівнорядних із нею патріархатів під своїм боком, у Болгарії, Сербії, Сирії і т. д., з другого — довгі віки держала свою найбільшу провінцію, себто руську митрополію, в кольоніяльній неволі. А чудова грецька мова з незрівнаною клясичною літературою практично не пере-

ходила меж щораз меншої византійської („ромейської“) держави, ніколи не стала таким многоважним культурним засобом і лучником на Сході, яким була латина на Заході, а вкінці дійшло до такого дивогляду, що не лише старинна грецька культура, а й ранна византійсько-церковна література (св. Отці) відродилися не на місцях, тільки на Заході, через латину і через вихованих по католицьки народів та щотілько звідти посилали проміння і на Схід...

Тому-то хиба не випадок, що вихована на византійських принципах східна Європа й досі не знає, що таке політична свобода; що тамошні народи — полишені без нагайки, нехибно виявляють образ анархії і політичної нездібності; що національно-культурні індивідуальности там досі ще в рудиментарнім стані; що культурний рівень народних мас, порівнуваний з Заходом, опізнився на яких 300 літ. Не випадок теж і те, що як татарська неволя, так турецькі завоювання, а вкінці й большевицька революція правильно не перейшли тої лінії, по яку сягнув вплив католицької Церкви і її виховання народів. Коротко: ніхто з тямущих народів не має приводу жалувати, що свого часу опинився в школі католицької Церкви на вихованню; так само ніхто не має причини велича-

тися, що його виховувала Візантія; на-
томість, могло-б здаватися, деяку мо-
ральну сатисфакцію повинні-б мати ті
народи, що їм доля веліла ходити до
двох шкіл: східної і західної, себто дійти
до синтези, жити в церковній унії з Ри-
мом та бути посередником між двома
світами. Могло-б здаватися... Та що-ж,
закони льогіки обовязкові тільки для
приватних одиниць, а не для національ-
них громад.

II.

Церковна унія на українських зем-
лях переходить перед нашими очима но-
ву огневу пробу. Колись, до XIX-го в.,
вороги сеї унії, оскільки не могли ору-
дувати військом, жандармами і тюрма-
ми, послугувалися передовсім т. ск. те-
ольогічною зброєю; та що теольогія на
Сході після розеднання Церкви фактич-
но омертвіла, а на Заході буйно розкви-
ла, то така боротьба проти унії згори
була безнадійна. Вік XIX-ий дав тим бор-
цям у руки нову зброю: національно-по-
літичні аргументи. Унія, мовляв, супереч-
на з національною ідеєю і її вимогами.
До самого кінця того століття, вчасти до
самої світової війни, роблено се зі ста-
новища всеросійської (общерусской) на-
ціонально-політичної ідеї. Церковна унія,
говорилося, видумана Поляками й Єзуї-

тами на розбиття єдиного руського світа; отже — *écrasez l'infâme*. Правду сказати, і раніше, коли в релігійно-церковних питаннях люде послуговувалися тільки психологічними аргументами, в сути річи, у підсвідомости їх душі, рішали політичні моменти. Політичні огляди довели в дійсности до розеднання вселенської Церкви; вони після того паралізували всі зусилля до обеднання, як у нас приміром в середині XIII. в. і в середині XV. в. Всетаки усвідомлено собі ті мотиви щотільки в новіших часах.

З російського національно-політичного становища беручи, вони природні і зрозумілі. Не вважаючи на реформи Петра В. і зверхню європеїзацію, Росія була органічним продовженням Московщини з усіми її примітивами і пережитками, а в історії сеї останньої византийсько-московська Церква відіграла дуже важну ролю— була *par excellence* національно-державна: тому не диво, що політичні чинники у власнім інтересі старалися відгородити сей многоважний середник державної політики від усяких посторонніх впливів. Та не вважаючи на сю просту і на око сильну, хоч у дійсности поверховну аргументацію проти унії, духовна еліта російського громадянства не могла не доглянути бозконечної висшости католицької Церкви над православ-

ною саме в їх історичних ролях, як виховниць народів, та, кермуючися якраз національними мотивами, не могла не відчувати в сій або тій формі досади ізза відчуження східної Європи від католицького світа. Отся свідомість доводила сильніші характери до явної симпатії з католицтвом, інші до дивного психічного роздвоєння. Прикладом сього останнього був і визначний історик руської Церкви, завзято-православний Голубинський, що з одного боку присвятив один розділ свого капітального твору обороні Володимира В. від закидів земляків за його вибір византійського жерела християнства, та з другого — на кождім кроці зідливо, майже ненависно, висловлюється про византійство і його впливи на Русь.

В таких обставинах, церковна унія, як натуральна синтеза двох історичних форм і культурних течій, повинна-б бути тим щасливим компромісом, що при подібних ідейних суперечностях сам живлово накидається, і повинна-б тішитися прихильністю обох обозів, західного і східного, й мати успіхи. Одначе, як у горі зазначено, сподіватися такого становища — значило-б вірити у раціональність і логічність людської думки. Отже, з одного боку російський уряд і його Церква з усею чемністю і толеран-

цією відносилися до зненавидженого римського католицизму, з другого боку по західному зорієнтовані Росіяне приймали і явно визнавали латинство; натомість до унії та її ідеї оба обози відносяться неприхильно: перший з абсолютною нетерпимістю, а другий недоціняючи, чи може радше опортуністично обминаючи те, що традиція й офіційальний націоналізм постійно анатемізували. Та, повторяємо, зі становища національної єдності всеї Русі, московської Церкви і державної рації стану можна се становище до унії зрозуміти. Так само можна зрозуміти й оправдати вороже становище до унії на Україні, як довго почування всеруської єдності та політична й церковна гравітація до Москви була тут загальна і всесильна; натомість трудно оправдати те малпування Москви й Петербурга, що його видимо серед Українців ще й у часі, коли сепаратизм від єдності з Московщиною та творення української політичної і культурної самостійної індивідуальності стало у них національною догмою. А вже якась незрозуміла психольогічна загадка в тому, коли сьогодні й часть обєднаних від соток літ Українців виявляє очевидні протикатолицькі тенденції—сьогодні, коли й останній неук повинен оцінити значіння католицької школи для нації—коли росій-

сько-православна суперниця її на довгий час зруйнована і безсила, політично, організаційно і морально — і коли отсю патологічну реакцію мотивується до того буцімто українськими національно-політичними інтересами!

III.

Коли ідея всеруської національної і церковної єдності, репрезентованої царською Росією і православною синодальною Церквою, у боротьбі проти католицтва взагалі, а проти об'єднання з Римом зокрема, при всіх своїх поверховних раціях, при своїх величезних матеріальних засобах і моральних впливах, так фатально скінчилася на наших очах, — то якого висліді можна сподіватися по нужденній українській імітації скрахованого російського єдино-неділимства? Два століття жила Росія невеличким струмочком західно-європейської культури, що його на соблазн усіх національних і церковних ортодоксів впровадив був Петро В., і ті два століття дуже обмеженого впливу римського духа принесли їй нечуваний розвиток сил на всіх полях; подумати тільки, чим була-б сьогодні східна Європа під кожним оглядом, якби в XI. віці не відділив її був китайський мур релігійної схизми від Заходу!

Ми, Українці, любимо чванитися висшою культурністю над Москалями; з деякими застереженнями (загалом, тільки до XVIII в., а потім тільки щодо селянської маси) се оправдане; та мало хто думає притім, що саме сильні католицькі впливи дали нам ту висшість, дарма, що одночасно наші землі підпали під політичну владу Польщі і Литви. Значить, навіть національно-політична неволя може часом принести деякі користи. (Се явище не відокремлене: пригадаймо собі деякі добрі боки римської неволі для Галлійців, австрійської для Чехів, пруської для Поляків, британської для Індійців і навіть по часті російської для Українців, як приміром — кольонізація чорноморських степів).

А втім, історія повна парадоксів. Не будь татарського наїзду і польсько-литовського завоювання наших земель, то про окремішність Українців, Білорусів і Москалів не було-б і мови; була-б досі і мабуть на всі часи одна руська національність. Та чи ізза сього факту маємо проклинати ідею української національно-культурної самостійности і змагати до відвернення того історичного колеса, що обертається від пів тисячки літ? Чи може навпаки, пізнавши дійсний напрям розвитку, маємо приспішити сей процес, хоч колись наші

прадіди його не розуміли і не бажали? На перше вже рішучо за пізно і всі зусилля в його напрямі даремні; другого ми досі собі як потрібно не зясували: робимо один крок наперед, а два назад.

Таким „поступом“ назад здавна була українська церковна політика, та в останніх часах вона сама себе перевищила. З одного боку лунає серед Українців гасло: як найдалше від національно-руської єдності! З другого боку не менше голосне і завзяте: як найблизше до церковно-руської єдності з Москвою! Ще дуже недавно зітхали, бувало, російські Українці: Господи, чому хоч чимось дрібним у релігії не ріжнимось від Москалів, хочби хрестилися одним пальцем тощо! І завидували галицьким землякам їхньої церковно-релігійної самостійности; сьогодні є в Галичині українські націоналісти, що вмирають бачучи инший, не приписаний Москвою, знак св. хреста.

Коли отже найновіший напрям української церковної політики в Галичині, т. зв. восточний, натягає на себе суто-національні краски, то се велика містифікація. Як релігійне явище, сей напрям має характер чисто негативний — протиримський і протикатолицький; як національно-культурний феномен, він має характер протиукраїнський — ре-

акційний і деструктивний. Позитивної цілі він не має і не може мати жадної, бо окрім церковної унії початої 1596 р. Україна не мала іншої більше національної Церкви; навіть у передтатарських часах ні. Ще менше можна говорити про якусь більше національну Церкву сьогодні. Та ні, неспокійний український дух творить фікцію — небувалий в минулому й сучасному, наскрізь туманний і повний суперечностей ідеал ніби „національної“ Церкви, щоб тільки підкопати сю, яка від трьох віків розвивається органічно, заспокоює всі релігійні потреби громадянства та стала сильною твердиною національної культури: треба її, мовляв, „очистити“. А щоб було з чого чистити, давай обкидати її наперед болотом!

IV.

Найвисша вже пора, щоб Українці перестали вже раз повторювати історичний ідіотизм про церковну унію як польську інтригу. За Польщу ще світ не чув, коли заходами кн. Ольги висвячувалися над Реном перші католицькі єпископи для Київа. Польща не то непричасна до всіх пізніших спроб наших князів навязати тісніші взаємини з Римом, а навпаки, вже в XIII в., за короля Данила, ще будши політично слабша ніж галиць-

ко-володимирська Русь, старалася вона, щоб до унії не дійшло. Польща і її духовенство вже тогді інстинктивно відчували всі ті користи, які їм дає становище авангарди католицького світа на Сході; вкорінення унії на Русі було-б, очевидно, перенесло ті користи на сю країну. Також не Польща була матір'ю фльорентійської унії; ініціатива вийшла від руського митрополита в Москві, великого Ісидора, родом Гречина. Так само не Польща давала привід до всіх пізніших заходів коло відновлення тої унії в XV в. Від хвилі переміни руської (київської) митрополії в національну московську (1458 і 1589) й одночасного переходу Царгороду під Турків (1453) й остаточного омертвіння византійської Церкви, справа усамостійнення білорусько-української провінції стала політичною, національною й культурною необхідністю для неї самої.

Теоретично беручи, се усамостійнення могло бути осягнене двояким шляхом: або переміною в окремих православних патріархат у Києві, або злукою з Римом. До першого ніколи не дійшло, навіть поважно не думано про нього. Могилянська реформа білорусько-української Церкви (по католицьким зразкам!) не перетривала довше як половину століття, після чого вона без про-

тесту втопилася в московсько-російській Церкві. Отже одинокую тривку форму національної Церкви дала нам тільки берестейська унія. Якби не козаччина, що пішла на службу протиуніятській течії, кермованій з Москви, то до половини XVII в. ціла Україна без виїмка мала-б одну національну, з Римом об'єдна-ну, Церкву, а в ній ще й Білорусів. Справа національно-культурної окремішности Українців вже тогді була-б дефінітивно вирішена, а сьогодні вони булиб між першими народностями в Європі. На-жаль, до цього не дійшло, наперед з нашої власної вини, а далше з вини Польщі, яка ніколи не була приятелькою унії.

Кому нічого не говорить церковна політика новочасної Польщі (оскільки вигідніша їй православна автокефалія ніж римська унія!), тому треба пригадати кілька історичних фактів. Берестейська унія довершилася після основної реформи католицької Церкви. Тогдішні руські владики не могли, очевидно, бути байдужні супроти сього відродження й розвоєвого підему з одного боку, та супроти повного упадку византійсько-русської Церкви і безпросвітности московської — з другого боку. Вони відчували, що дальша пасивність їх дове-ла-б до такого масового переходу вір-

них на латинство, що вони самі скоро стали-б пастирями без овець, та що тільки злука з Римом може вратувати українську Церкву й забезпечити національно-культурну самостійність. Рим, як завжди, так і тепер був радий тому і, розпоряджаючи новим орденем Єзуїтів, довів скоро до згоди на дуже почесних для нашої Церкви умовах. Національно-політична Польща стояла в дійсності на боці. Король Жигмонт, знімчений Швед, прихильник Єзуїтів (де верховодили Німці), самими Поляками сердечно зненавиджений, горячився, правда, в користь унії й енергійно піддержував її, одначе вже син його, польськи вихований, Володислав IV, був їй противний, так само як загал польської шляхти і навіть духовенства. Воно й зрозуміле. Церковна унія мала вести за собою соціально-політичну рівноправність духовенства і вірних східного обряду з латинниками: вільність від податків, власну юрисдикцію, місця в сенаті і т. д. Сього зрівнання постійно добивався Рим, та польське громадянство було цьому противне, по просту тому, що соціально-політична структура тодішньої Польщі була вже здавна завершена і впровадження до неї всеї Руси нарушувало всю досьогочасну рівновагу й обмежало користи упривилейо-

ваних елементів. Дотого польське духовенство розуміло, що вигідніше мати під боком слабого православного конкурента, ніж самостійного і сильного католицького.

До такого самого погляду дійшла й новіша польська історіографія. Без унії, мовляв, вся Україна до Дніпра давно була-б спольщена; унія задержала польську етнографічну межу на Сяні і Вепрі, а тільки дякуючи насильному „наверненню“ уніятської Холмщини на православя вдалося Полякам щасливо пересунути свою племінну територію до Буга (на Білій Русі ще далше). Те саме буде, очевидно, незабаром із Лемківщиною, якщо восточна дурійка потягнеться там далше. Се-ж доказана річ, що з двох сусідних племен винародовлюється те, якого релігійний провід організаційно і культурно слабший.

Та пересічний Українець замикає очі на всі ті ясні старі й нові факти. З упором безнадійного маняка він повторяє нашептані йому інтригантськими устами нісенітниці про генезу й характер унії, неначе-б на Угорщині Русинам і Румунам накиннули унію також Поляки і неначе-б католицькі Румуни не стояли на переді всіх своїх земляків... Наші маняки вказують на т. зв. „польську унію“ наших днів на Білій Русі і Волині та не

видять яркої суперечности з самими собою.

В уніонній акції частини польського духовенства безсторонний обсерватор видить якраз акцію неприхильну берестейської унії, намагання створити щось цілком инше — несамостійне, пасивне і якнайменше католицьке. В дійсности „польська унія“ реалізує тільки ідеал наших восточників — щоб лише три річи були спільні з католиками: filioque, чистилище і теоретичний примат папи; поза сим щоб була прірва — обрядова, устроева, організаційна, культурна; щоб така унія, як ritus inferior, не підіймала ідейної і моральної сили духовенства й вірних та не спинювала стихійної латинізації й польонізації маси, полишеної без інтензивного на західний зразок церковного культу. Словом, так само як наші восточники польська унія хоче мати тільки догматичних католиків грецького обряду з усіми досьогочасними органічними хибами, а не хоче по католицьки зорганізованої, сильної, здисциплінованої й життездатної самостійної Церкви того обряду. Одна тільки різниця між пропагаторами „польської унії“ і нашими восточниками: перші ширять свою ідею на чисто-православнім ґрунті, останні на католицькім. В разі успіху, вислід був-би один: одна

половина перейде на польське латинство, друга — на московське православие; та здоровий національний і релігійний інстинкт — маймо надію — збереже громадянство від сього і того й поведе його по тій природній і єдино вірній дорозі, на яку український нарід вступив перед трьома століттями й на яку скорше чи пізніше повернуть і ті його частини, що нещасливо збилися з неї — на шлях органічної синтези між європейським Сходом і Заходом. Історична місія достойна великого народу!

V

На закінчення заміток про церковну унію й українську ідею кілька висновків для практичного національного життя.

1) Найвищий час закинути впоєний московською ідеологією погляд, буцімто православие, як його сьогодні розуміється, то первісна історична релігія Руси-України, та що буцімто ідея церковного звязку з Римом пізна, чужа й суперечна з нашою національно-церковною традицією. В дійсности змагання до єдності Церкви на наших землях так само давні як і само національне життя, а що успіхи сих змагань так часто розбивалися об суперечні тенденції до роз'єднання і що сьогодні є загалом невели-

кі, то се ні східній Європі, ні соборній Русі, ні самій Україні на добро не вийшло та не дає їм найменшого права до гордошів з сього титулу. На ґрунті старої київсько-руської Церкви, котра з вини византійської церковної політики ніколи не перемінилася в національну (але й византійською ніколи не називалася, як сьогодні декому ввижається), виросла згодом тільки одна національна Церква — московська, одначе свою місію сповнила погано. Натомість на всіх інших землях давньої Русі право до національної Церкви може мати тільки одна — уніятська. При всіх труднощах і невдачах, які вона зустрічала і зустрічає на своїм шляху, їй належаться дві великі історичні заслуги: вона відкрила доступ до нас західній культурі і вона зберегла західно-руські окраїни від виварювання.

Історія переслідування об'єднаної Церкви на наших землях — то історія подвійної боротьби: з західною культурою і з українсько-руським племенем. А та поневірка, що її ся Церква зазнавала від власного громадянства, від нас самих — то ганебна книга безупинної манії національного самогубства і культурного (*sit venia verbo*) скопчества. Се торкається не лише давніх часів, а й ще може більше нових і найновіших,

коли чужі доктринери в роді о. Каралевського або свої формалісти роблять небезпечні експерименти на нашій католическій Церкві — єдиній національній на всіх українських землях — і хочуть висмокчати з неї те, що найцінніше, себто католицького духа, та знов кинути її в обійми орієнтального духа руїни.

Такі експерименти грозять окрім того неминучою денационалізацією широких мас української людности. Отже упадок або розбиття української католицької Церкви в Галичині був-би страшною національною катастрофою для Українців, якої не може бажати собі ніодин тямущий Українець, однаково хочби православний, або навіть вільнодумець. Навпаки, і сей і той повинні бажати, в інтересі української національної справи, щоб через сю католицьку вітку українського племені весь національний організм міг користуватися духовними цінностями Заходу. Та який безпросвітний хаос у сім напрямі панує в головах деяких наших „уніятів“, дуже вимовно показує недавня публікація п. з. „В обороні Потієвої Унії“.

Не те дивне, що під кінець XVII в., саме коли українська православна моголянська Церква зреклася всякої національної окремішности в користь московської, що тогді і в Польщі знайшовся

завзятий ворог унії і написав по польськи огидний пасквіль на неї, закидаючи їй м. ин. впровадження до церков живої народної мови; натомість чисте чудацтво в тому, що видавець пасквілю доглянув у ньому благородну квітку якогось українського католицького духа; що накладці (священнича кооператива!) рішили масово поширити сю очевидну містифікацію, а становий орган гр.-кат. духовенства похвальним гимном привитав вихід отсього плоду дідичного божевілля...

2) В останніх часах, у Галичині, багато толків на тему потреби або небезпеки нової української політичної партії — т. зв. клерикально-католицької. Одні нетерплячки бажають собі її, інші бояться її появи і згори починають канонаду проти неї. Річ при сім характеристична і суто-українська та, що розділ сил симпатій й антипатій не подиктований ні політичними принципами, ні світоглядовими ріжницями, а якимсь незрозумілим критерієм. З одного боку бачимо ворожий настрій до ще ненародженої католицької партії у декого з тих сфер, які з природи річи повинні-б захоплюватися нею і патронувати їй; з другого — деяке зрозуміння користи й необхідности для національного життя з такої соціально-політичної дифе-

ренціяції можна завважити якраз серед елементів, які, знов з природи річи, мусили-б стати головними противниками такої партії. Отсе вавилонське помішання ідей велить нам зупинитися над питанням: Чи у нас бажана окрема католицька політична партія і чи вона в даних обставинах можлива?

Відповідь на сі питання мусить бути — на жаль — негативна. А іменно в тому розумінню, що час на таку політичну партію у нас ще не наспів; що вона все ще питання будучини. Се було-б дуже гарно, якби Українці в сім напрямі уподобилися иншим культурним народам та істнуванням у них політичної організації, побудованої на принципах католицького світогляду, дали неспірний доказ завершення свого політичного виховання та осягнення повної політичної зрілості і самоуправної здібності, одначе — повторити треба — на превеликий жаль, до сього галицько-українське громадянство ще не дійшло.

Католицька політична партія може вирости і розвиватися тільки на тривкім і реальнім католицькім ґрунті, а не на хиткім і формальнім. Вона неможлива серед громадянства, що 9/10 своєї ідеології бере з антикатолицьких жерел й у якого навіть духовний стан не сціплений ясною свідомістю свого післан-

ництва і своєї національної ролі. Католицька партія, яка зараз розколола-б само духовенство на „клерикалів“ і „лібералів“, помножила-б у даних обставинах розбиття громадянства і зашкодила-б самій католицькій ідеї, додаючи до всіх традиційних і в засліпленню уроджених упереджень до Заходу ще вигідний аргумент: не з католицтвом, мовляв, боремося, а з політично-партійним противником... Як сказано, ми ще не можемо дозволити собі на все те, що мають дозрілі нації. Щоб бути в їх сімі, не як етнографічний профатин, а як рівнорядний член її, нашому громадянству треба ще багато католицького духового корму в не-політичній і не-партійній формі, а в загально-людській, релігійній, культурній, філософічній, етичній, обичаєвій, літературній, науковій — взагалі на всіх полях і у всіх формах.

Сеї доповняючої школи потрібують — се здається тільки парадоксом, одначе є істиною — всі, не лише релігійні душі, а всі Українці без виїмку: католики і православні (Петро Могила!), клерикали і радикали, консерватисти і ліберали, монархісти і республіканці, „буржуї“ і соціялісти — взагалі все українське громадянство без огляду на політичні, соціяльні і віроісповідні

ріжниці. Поки католицька ідеологія, шляхом надполітичної католицької акції, не здобуде у всіх них прихильности або пошани, поти небезпечно форсувати творення католицької політичної партії, хоч і як вона пекучо потрібна.

В. ПРОГРАМА І ТАКТИКА.

І.

Повертаю востаннє до липневого допису п. В. Липинського в „Ділі“. Друга половина його присвячена — як я зазначив у відкритому листі — деяким конкретним політичним питанням українського життя у Польщі, а між ними найважливішому — проблемі автономії нашої території. З огляду на вагу справи, не можу пройти мовчанкою біля того, що з сього приводу п. Липинський написав про „Нову Зорю“ й мене.

Пішло з того, що йому не подобалася моя характеристика УНДО. Я писав був, що програма тієї партії з певними виїмками (прим., в земельній справі) доволі можлива, натомість політична тактика її провідників переважно фатальна (див. „Наша чільна партія у власному зеркалі“, ст. 28); п. Липинський мабуть і в сім доглянув злочинне поборювання його ідеології, коли в будь-що-будь ундівським органі моїй, як він пише, „лібе-

рально-культурницько-релятивістичній“ характеристикі УНДО протиставив свою, побудовану на власнім „авторитативно-державницько-клясократичнім погляді“:

Для нас якраз навпаки. Тактику УНДО (на жаль тільки у відношенні до зовнішніх ворогів, а не внутрішніх противників) ми ще можемо і зрозуміти і поважати... Фатальною вважаємо ми не тактику, а власне ліберально-націоналістично-республікансько-демократичну програму УНДО, бо це вона не дає найчисленнішій українській політичній партії вийти з безнадійних заулків, а як-би це навіть при якомусь чуді удалось, то власне ця програма приведе, на нашу думку, галицьке громадянство до нового погрому і нової загибелі.

Не знаю, як почував себе, читаючи ці слова у власнім органі, ред. Мудрий, один із головних ідеологів УНДО, такої гордої на свою виїмкову програму партії, — слова, що гомонять як засуд смерті, зпід пера союзника, покликаного на підмогу проти мене й „Н. З.“; та мені пригадалась знана байка про того сердешного чоловіка, що лягши спати заставив медведя обганяти мухи з своєї голови... З моєї критики все таки виходило, що з партії, після якихось реформ, таки ще можуть бути люде, натомість із оборони п. Липинського виходить, що мої надії даремні: УНДО, мовляв, вже в лоні своєї матери призначено на те, щоб завести галицьке громадянство до національної загибелі! Зробивши сим спосо-

бом „Н. З.“ й мене майже політичними приятелями безнадійної партії, продовжає ідеолог нового українського монархізму:

В одному тільки пункті ніби формальна згода між п. Томашівським і нашою ідеологією. Це пункт про територіальну автономію, як постулят політики Західних Українських Земель на сьогоднішній день. Але тут в тактиці існує між нами така пропасть, яка робить нас в цьому ніби спільному пункті найбільшими противниками.

Слідує довший виклад про те, що — на погляд п. Липинського — передумовою західно-української територіальної автономії є „порозуміння Українців з місцевими Поляками проти Поляків з Варшави“, а далі, між різними поученнями „Ділу“ й „Новій Зорі“ читається:

Пан Томашівський уявляє собі, що надання всіх політичних благ українцям, в тому числі і територіальної автономії, „залежить виключно від польського уряду“ (Н. З.“ ч. 30 1929). Наше гасло територіальної автономії, яке для свого здійснення вимагало від українців найбільшого напруження ідейности — такого, щоб українці могли притягнути до себе інші місцеві нації — на шпальтах „Н. З.“ зветься насмішливо „фантазіями“. Натомість пропагується там така територіальна автономія, яка могла би бути одержана від польського уряду за ціну якнайбільшого опортунізму і якнайбільшої безідейности. І замість шукати порозуміння з місцевими поляками, всі надії українські покладається там на порозуміння з Варшавою. Не помічає левно п. Томашівський, що тут він дав себе опанувати тій самій ментальности, яка панує в „Ділі“.

Бо й „Діло“ думає, що територіяльна автономія може бути надана колись якимсь „поступовим“ польським урядом. Тому „Діло“, во імя української державницької ідеї, її не хоче, і тому п. Томашівський, за ціну зречення української державницької ідеї, її хоче.

Тримаючися принципу, що кождий закид „Новій Зорі“ й мені похвальний, а кождий зроблений УНДО й „Ділу“ доганний, редакція сього останнього умістила тут застереження щодо себе (так само, як раніше при оцінці програми УНДО), закидаючи дописувачеві просто ігноранцію в галицьких справах. Виходить, що на погляд „Діла“ п. Липинський компетентний тільки писати все можливе й неможливе про нелюбих партії людей у Галичині, хочби се робилося з таким браком джентельменства і з такими нахабними інвективами, які читається вгорі на адресу „Н. З.“ й мене грішного. Та се приневолює мене зупинитися дещо над міркуванням особливої людини, яка очевидно тільки для себе самого реклямує виключний авторитативний монополь ідейности, патріотизму й непомильного політичного розуму, — зупинитися длятого, щоб баламуцтво не ширилося.

II.

Почнемо з того місця, з якого почав наш державницько-клясократичний авторитет, себто від питання про програму

й тактику УНДО. Як у всіх недозрілих громадянствах, так і в нас видно нахил перецінювати значіння політично-партійних програм. І не лише перецінювати їх; також мішати їх: з одного боку з політичними цілями, з другого — з тактичними способами виконання програми. Політична ціль — абстрактна, ідеальна: добро, розвиток і щастя даного громадянства чи його означеної частини, кляси або стану. У нас часто зовуть окончною політичною цілю й ідеалом змагання до державної самостійности. З філософічного боку беручи, сей погляд хибний, одначе в політичній дійсности українська державність ще така далека, що можливо називати її ідеалом. В практично-політичних програмах йому, правду сказати не місце; ідеал, все одно, національний, соціяльний чи культурний, лежить поза сферою практичної програми — вона є сутньою частиною громадянського виховання і світогляду.

Між ідеальною цілю і реальною програмою така сама різниця, як у релігії між вірою і практикою заповідей і добрих діл; як між поняттям держави і конституційним законом; як між абстрактною товариською установою і конкретним статутом, як між теоретичною справедливістю і практичними кодексами законів, і т. д. Словом, програма

сама не створює ідеальної цілі; вона приймає її згори як дану, по німецьки скажеться: *das ideale Ziel wird im Programm vorausgesetzt*; вона означає лише, в якому характері дана організація бажає собі здійснювання цієї цілі. Тому-то ціль може бути одна, а програми діяметрально протилежні. Виходячи, приміром, від одного й того самого національного ідеалу, один націоналіст прихильник необмеженої монархії, другий конституційної, третій републиканець, четвертий аристократ, п'ятий демократ, шостий за індивідуальною диктатурою, сьомий за класовою, і так без кінця; всі вони будуть у безнастанній програмовій війні з собою в ім'я одного й того самого ідеалу — достоту так само як пп. Мудрий з УНДО і Липинський з гетьманців. На щастя, всі програми однаково добрі й однаково лихі. Це значить, що в одних обставинах, у відповідний час і при вмілім провіді кожна з них, у більшій або меншій мірі, може бути корисна; у других натомість обставинах, в руках інших людей і при допомозі окремих метод здійснювання, так само, кожна з них може — висловлюючися за п. Липинським — привести дане громадянство до погрому й загибелі.

Хто, приміром, сьогодні заложить банк на те, щоб його вести по зразкам

фльорентійських або авґсбурських банкірів XIII-го в., той напевно скоро доведе його до більш-менш гучного краху. Клясова чи олігархічна диктатура в ССРСР. показалася можливою і дала навіть де-що позитивного (розумію: смілу розв'язку язиково-національного питання); в Англії ніхто тверезий навіть у сні не уявляє собі большевизму, а хочби тільки скасування волі слова і друку. Тільки неук може говорити, що середні віки з їхнім фєвдалізмом і клерикалізмом були часами духової темряви і політичної неволі; тільки тупий доктринер заперечує великі заслуги добі абсолютизму; лише маняк видить у демократії XIX-го віку самі тільки відемні прикмети, і т. д.

Ще важніше те, що на правду ніхто не може вгадати, по якій політичній програмі означена політична мета може бути осягнена. Возьмім Чехів. До світової війни вони не знали іншої ціли, як чеське королівство в габсбурській федерації; прийшла війна, радикальна зміна обставин, а з них виросла самостійна чеська республіка в межах, про які не мрів жаден патріот навіть із найбуйнішою фантазією. А вже найбільший парадокс у тому, що сей правдивий „ідеал“ довгих чеських поколінь зреалізував не якийсь доктринер-ідеолог, не лицар принципів або проповід-

ник інтегрального націоналізму, в роді Крамаржів і Клофачів, а зненавиджений колись усім чеським „патріотичним“ громадянством „ворог народу“, опортуніст, „безідейний“ реаліст, австрійський угодовець, розобличитель національних „героїв“ (справа т. зв. кароледвірського рукопису.) — скромний професор Масарик... У мене нема цинізму, щоб себе прирівнювати до сеї історичної людини, одначе — коли читаю закиди Палієвих і Липинських, неначе переписаних із тої повени, яку колись чеські патентовані патріоти виливали на голову неблагондійного Масарика, то їй Богу дещо легче стає на душі!

Подібно як про Чехів, треба сказати і про Поляків, Литовців, Ромунів, Хорватів і про багато інших. Програми були різні, одначе не вони рішили. У Поляків, на приклад, вислід їхніх національних змагань пішов також у розріз з усіми їхніми програмами; прийшла така пора й такі обставини, що здійснення державної незалежності прийшло до них не дверми, звідки бажали, і не вікнами, звідки від біди можна було сподіватися його, а що так скажу — комином, про який ніхто не думав. Рішила-ж у них і всіх інших тільки тактична вмілість використати кождий момент і всі обставини (опортуністична здібність!),

їхня готовість взяти свою долю в руки і зрілість удержати її без огляду на сі або ті програмові принципи. Щодо Польків, то до війни 9/10 між ними були монархісти, орієнтувалися на три династії і вірили в успіх монархічної ідеї; прийшла хвилина і всі вони до 24 годин стали републиканами, побачивши, що в даних обставинах інша Польща, як републиканська, абсолютно неможлива. Коротко, вони були добрими тактиками, а се головна річ у політиці. Натомість Українці в 1917—1919 рр. билися за програми поміж собою, і хоч доборолися до сього, що сьогодні мають, то й досі нічого не навчилися. Докази вгорі.

Програми — то в установах статуту, в державах конституційні закони, в мистецтві теорії; одначе ще не бувало того, щоби банк із добрим статутом а з лихою дирекцією розбогатів сам або приспорив майна своїм клієнтам; щоби нездарний уряд не вмів погребати держави з найідеальнішою конституцією; щоби сам тільки музик-теоретик не виводив какофонії замість симфонії, і т. д. Дирекції, уряди, артисти — се ті практичні тактики, що осягають дійсний ефект, на сій або на тій програмі, буває часом, що мимо теоретичних програм, або й усупереч їм.

Вертаючи до УНДО, признаюся, що й мені особисто його програма не подобається, одначе маю її, як на наші часи й обставини, за доволі можливу, та одночасно уважаю її, саму в собі, справою другорядною. (В. Британія й досі не має писаної програми-конституції; має натовість наймудріші уряди-тактиків!), рішає натомість лише правління, уряд, дирекція, диригентура, зааранжування, — одним словом, тактика. На-жаль, вона в УНДО — сього не перестану повтаряти — зла і фатальна.

III.

Переходжу до питання політичної автономії українських земель у Польщі. Вже десять літ интересує вона мене (ще з мирової конференції в Парижі) і ма-буть нема другого Українця, якому вона і вся її історія була-б красше знана ніж мені. Порушував я її чимало разів; хотів викликати річеву дискусію. Зокрема мав у сім напрямі деякі ілюзії після останніх соймових виборів (тогді написав я в „Н. З.“ дві спеціальні статті: 25. III. 1928 п. з. „За автономію українських земель при Польщі“ та 1. IV. 1928 п. з. „Найважливіша політична задача нашого сучасного покоління“). Так само сподівався я, що в сім році — з нагоди десятиліття версайського трактату і голосного колись міжнародного статута для Галичи-

ни — українська преса зацікавиться сею справою, і тому кількома наворотами давав я товчок до розмов на сю тему (прим. у брошурах: „Десять літ українського питання в Польщі“ і „Наша чільна партія у власному зеркалі“). Одначе всі ті зусилля були даремні. Наша політика і публіцистика неначе води в рот набрали: заявитися за автономією — не мають відваги, поборювати — соромляться, річево зобразити проблему — не вміють. Отже одинокий відгомін моїх закликів на сій зловіщій пустині вийшов зпід пера В. Липинського; сутню частину його навів я на початку сеї статті.

Та який се відгомін? Ні на крихітку не инакший як цілий допис проти „Н. З.“ Не спокійної річевої дискусії бажав він, а відсуджувати від чести і віри кожду думку, що в чому-не-будь незгідна з його „ідеологією“. Як тільки разів у своїм дописі, так і тут починає з інсинуації — з видуманих ним закидів. Вже перше речення цитованого в першій розділі уступу („П. Т-ий уявляє собі, що надання всіх політичних благ Українцям, в тому числі і територіяльної автономії, „залежить виключно від польського уряду“ („Н. З.“ ч. 30. 1929)“ — є не що инше як свідоме фальшування моїх думок. Для піддурення читача, він ніби покликується на поданий у „Н. З.“

зміст мояго варшавського відчиту, хоч ні в тім змісті ні в виданім окремо повнім тексті відчиту нема нічого з того, що сей „ідеаліст“ у мене вмовляє. Навпаки, кожний добросовісний може легко переконатися, що говорячи про евенуальну можливість якогось зближення між польською державою й українською людністю, зазначив я дуже маркантно що передумовою такого зближення мусить бути попередне „узгіднення фактичного стану з законним“, а що таке узгіднення (в першій мірі виконання закону з 26. IX. 1922. про автономію трьох галицьких воевідств) „лежить виключно в руках польського уряду“ (див. „Десять літ укр. питання“, ст. 28). На просту мову значить се, що Українці не думають нічим платити за виконання сього належного і по всій формі признаного їм права. Словом, неможливо й подумати собі бездоганнішого становища для Українця, коли він говорить до Поляків, як отсе, що я займав був у сій справі, а тим часом сей добродій, спекулюючи на легковірність читачів, робить із сеї найчеснішої у світі тези (безліч разів зазначуваної й нашими політиками) — сподівання „всіх політичних благ Українцям“ від польського уряду, „найбільшу безідейність“, „зречення української державницької ідеї“,

і т. п. На правду, за меншу образу, як от-ся в останній фразі, зареагував колись у галицькій соймі краківський посол Йордан на закид іншого польського посла — одним кріпким словом. Та нехай Бог милує українського „ідеольога“!

На чому побудував п. Липинський свій дальший закид, що в „Н. З.“ буцім-то названо його гасло територіяльної автономії „фантазіями“ — ніяк не розберу, принаймні я його гаслом цілком не займався, та, коли вже на се зійшла мова, то можу приймати се підсунене мені слово. Бо й дійсно, похваляти до-сьогочасну тактику УНДО, яке викресли-ло зі свого політичного словника й анате-мізувало слово „автономія рідної землі“, й одночасно докоряти йому, що воно не приєднує галицьких і волинських Поляків для спільної ідеї терито-ріяльної автономії — такий жарт хіба можна назвати фантазією!

IV.

У примітці до допису п. Липинсько-го, редакція „Діла“ потрактувала ідею спільного автономічного фронту галицьких Українців, Поляків і Жидів проти Варшави — як менше-більше доктри-нерський абсурд. В основі се несправед-ливо. На оборону сеї ідеї можна сказати

неодно, в кождім разі багато більше і ліпше, ніж се робить п. Липинський. А в тім, не він батько сій думці.

О скільки не помиляюся, то вперше сформулював її Драгоманов, і вона за-всїгда мала поодиноких прихильників серед Українців. Між ними і я сам висловлював сю думку прилюдно ще давно перед війною, коли про українство п. Липинського ще дуже небогато було чутки (своїого часу, на мою статтю в сім напрямі у „Ділі“ живо реагувала — очевидно, неприхильно — польська преса). А й по війні, в „Літописі“, в „Політиці“ й у „Новій Зорі“ ра-у-раз проводив я сю думку, що Українці мусять дбати про приєднання загалу людности українських земель для своїх політичних змагань і що єдиний шлях до сього — то ідея територіяльної автономії для обо-рони краєвих інтересів супроти центру. Та одночасно мусів-би я бути сліпотою побитий, якби не зясовував собі, що при сучасному стані національної психіки, як Українців так і Поляків, у Галичині реалізація ідеї спільного фронту скидається майже на утопію. А в кождім разі ще багато води поплине у Дністрі, поки Українці й Поляки зійдуться на сім пункті. І що-ж у таких обставинах робити? Сьогодні, коли ідея політичної автономії українських земель, не тільки

для пересічного Поляка, а й для неодного галицького Українця, є тим, чим червона плахта для розюшеного еспанського бика!

Тут на правду прірва між моїми висновками і концепцією п. Липинського. Тримаючися сеї останньої, мусили-б ми підождати з домаганням автономії до того часу, коли такий спільний фронт психологічно і політично буде можливий — значить, може за 50 літ, може за 100. А тимчасом, хоч по міжнародному трактаті з 1923 належиться нам що найменше виконання закону з 1922, призnanого нам як одинока політична уступка за великі жертви крові і майна в 1918—1919; хоч реалізація сеї мізерної уступки, порівнавши з сучасним станом, скріпила-б наші національні сили вдесятеро; хоч кожний рік мертвоти закона з 1922 підтинає нас щораз більше на всіх полях; хоч Польща ставить нас і світ перед щораз нові доконані факти безоглядного централізму; хоч міжнародні політичні сфери, дякуючи нашій тактиці, помалу привикають до думки, що признаного нам колись права ні Українці ні Поляки не бажають і не потребують; хоч по якімсь часі Українці плакати-муть, що свого часу не вміли використати признаних їм прав і мусять їх на ново крок за кроком здобувати, цілком

так само, як колись було в Австрії; — то п. Липинський забороняє під загрозою інфамії домагатися виконання гарантованого нам права доти, поки УНДО своєю похвальною тактикою не приєднає всіх кресових Поляків до спільної революції проти Варшави, Кракова і Познаня... Зрозуміло?

Признаюся, що волю явних противників автономії українських земель у Польщі; зі становища певної максималістичної доктрини така неґація, хоч політично нерозумна, має свою логіку. Сього не можна натомість сказати про автономістичну тезу В. Липинського: з одного боку говорити про корисність автономії українських земель в чужо-національних державах, а з другого робити її залежною не від практичної потреби і не від набутого права української людности, а від майбутньої, ще цілком не зарисованої національно-політичної метаморфози польського елемента на українських землях — се річ нелогічна й неповажна. Та автор сеї доктрини йде ще дальше: він просто національним запродацем уважає того Українця, хто говорить про потребу боротьби за признане право самоорудування — поки сим правом не одушевляться всі панове Голуховські, Грабські і Мейбавми... Отсе

становище ще тим дивніше, що п. Липинський ніде не показав, хто і яким способом має взяти на себе роллю виховавця названих панів, щоб їх перевести з сучасної польсько-імперіялістичної ментальності в нову українсько-автономістичну. Здається, що в першу чергу сам ідеолог і його ученики, замість немудрих менторств, повинні-б показати, як се робиться, і кілько Поляків вони вже приєднали для своєї автономістичної концепції.

V.

Як уже зазначено, я теж привязую багато значіння до думки приєднання туземного польського елемента до спільних з Українцями політичних цілей, одначе виджу тільки два шляхи до досягнення сеї цілі: один — то деяка поміркованість і тактовність у національно-расових чи етнографічних справах, а висування наперед інтересів національно-територіяльного характеру, однакових для всіх жителів української землі; другий шлях — то політична практика в межах тої скупой галицької автономії, яка на основі закона і міжнародних трактатів вже тепер нам належиться, і до якої права ніхто в Польщі, ні уряд ні

громадянство, теоретично заперечувати не важиться, а тільки — раді, що Українці не бажають собі — того права не виконують. Коли-б повелось вимусити на них реалізацію закону з 1922 р., то щотільки тоді була-би створена практична політична школа для вироблювання і плекання почування територіяльних інтересів і спільної оборони від посягань варшавського централізму — також в умах Галичан польського і жидівського походження. Без того, самими теоретичними аргументами в українських органах, яких наші Поляки й так не читають, певно нікого з них не приєднається і не вирветься з сітей націоналістичного централізму й кольоніяльної психології.

Стверджуючи отсю одну практику можливість деякої політичної асиміляції польського елемента на українських землях, не можна замикаати очей ані на великі недостачі отсього скромного сурогату автономії, який дає закон з 1922 р., ані на великі труднощі в його реалізації. Обем автономних управнень по згаданому закону дуже тісний, як під конституційним так під територіяльним оглядом, і в нас з самого початку не міг-би заспокоїти наших потреб; та з другого боку не може бути сумніву, що введення його в життя дало-б, порівнюючи з сучасним станом, стільки

очевидних користей, що поглиблення та поширення їх на інші українські землі можна-би спокійно відложити на другий день.

Щодо труднощів, то — певна річ — ні уряд, ні польське громадянство добровільно не виконають того закону (теоретично, лише соціалістичні партії заявляються за ним). Чи, коли і яким шляхом можливо вимусити реалізацію признаного права, се інше питання, про яке тут годі широко писати. Одно певне, що як довго наша політика буде мовчати в сій справі, то ні урядови, ні соймови ніколи не прийде на думку виконувати приняте зобов'язання. Друге певне те, що чим пізніше ми обізваємося, тим справа буде трудніша, та що повториться наша історія в Австрії. Як у рр. 1848—67 ми не хотіли чи не вміли використати всіх тогдішних можливостей, щоби потім на здобуття кожної дрібниці тратити масу національної енергії й дорогого часу, — так само і в Польщі: в 1923—24 рр. введення в життя відомого закону було майже дрібницею, сьогодні воно вже трудною політичною проблемою, а за якийсь час може знов прийдеться сей одинокий здобуток визвольних змагань 1918—19 р. розмінювати на дуже дрібну, в довжезних ратах виплачувану монету.

А втім, навіть якби яка-не-будь автономія українських земель у Польщі була безнадійною утопією, якби нам ніколи не судилося добитися реалізації закону 1922 р., то і в такому разі досьогочасна пасивність і досьогочасне доктринерство неоправдані, шкідливі, фатальні. Для політичного виховання громадянства є тільки один шлях: боротьба за належне право. Тільки така боротьба скріплює мораль покривдженого, дисциплінує його, у чужих здобуває йому симпатію, а противника ставить у некорисне становище. Тільки в такій школі легальної боротьби виховане громадянство не потребує бою моменту, коли доля полишить його самому собі: воно не попаде в анархічний хаос і не опиниться в новій залежності від дозрілих сусідів, а створить і утримає державну незалежність.

VI.

Вкінці ще одно. Як уже зазначував я, ми привикли перецінювати вартість політичних кличів, програм й агітації. Не заперечуючи їм означеної вартости, треба підкреслити, що самими тими засобами ще ні-один нарід не визволився і не удержався. В боротьбі за існування, історія народів знає тільки три рішачі

чинники: політичну владу, господарську силу і культурну самостійність. Перший з них найслабший, останній найсильніший. В деяких виїмкових хвилинах можна, правда, здобути політичну владу розмірно легко, одначе ніколи не можна її удержати без допомоги двох інших чинників. Історія знає також багато примірів, де фізично сильні, та економічно й культурно слабкі завойовники зникали протягом двох-трьох поколінь; натомість нема прикладу, щоб господарсько сильне і культурно самостійне громадянство (оскільки не пропало в воєнній хуртовині) не перетревало кожного чужого панування. Зокрема процеси масового винародовлювання країн, як приміром старинної Галлії, В. Британії, Західної Словянщини, Прусії, фінських земель, Америки і т. п. ніколи не були вислідом самого тільки політичного опанування даних країн і, з малими виїмками, ніде не були переведені доцільно й насильно. Кельти, Словяне і Фіни згаданих країн в 90 відсотках пропали добровільно і мирно, дякуючи тільки своїй господарській низшости, особливо-ж дякуючи своїй культурній відсталости. Римляне не зроманізували Кельтів, Німці не згерманізували Словян, Москалі не зросійщили Фінів; ні, се Кельти самі романізувалися, Словяне німчилися, Фіни ро-

сійшилися, Українці полячилися — се невідмінний історично-біологічний закон, а всі противні погляди неоправдані.

А коли так, і коли Українці покищо не мають нігде жадних виглядів на захоплення в свої руки державно-політичної влади на своїх землях, то вони мусять спитати себе: а) Чи з своїм десьогочасним господарським дорібком і культурним капіталом можуть вони на довшу мету видержати конкуренцію своїх противників? б) Чи необхідну економічну і культурну силу може дати їм що інше як не господарська і культурна автономія? в) Чи в межах Польщі сю автономію можна, при даних обставинах, осягнути іншим або легчим шляхом, а не передусім уведенням в життя закону з 1922 р.?

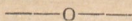
Та на-жаль є у нас не тільки люде, що велять ждати з домаганням автономії, поки сього не забажають панове Польки на українських землях; є й такі, що все те вважають зайвим, бо мовляв радянська Україна працює за нас... Один погляд достойний другого. Щодо сього останнього, то ще можна розуміти тих блаженних віруючих, які звідти сподіваються колись політичного визволення; та яким способом та Україна може заспокоїти наші теперішні економічні і культурні потреби, без заспокоєння

яких чекає нас заглада? Не кажучи вже про державний кордон і його наслідки, сама господарська система Радянщини й односторонній та до тамошніх обставин приноровлений характер культурного життя (хочби ми його й не переціняли) зводить наше евентуальне користування їхніми цінностями до нуля.

Ось, приміром, польські Німці під оглядом культури і майна сотні разів перевисшають Українців у Польщі; під боком мають велику національну державу, з культурою і багатвом якої нашу Радянську Україну навіть порівнувати ніяково; та мимо сього, чи є тут у Польщі хоч одна буква належного Німцям права, якого вони не використали-б або за використання якого вони не боролися-б, порушуючи цілу Європу в підмогу? І чи можливі між Німцями такі зразки політиків як у нас, що голосно заявляють: нам не потрібно ні політичної, ні господарської, ні шкільної самоуправи, з окрема зайвий український університет і всі наукові інституції?... Все те в обставинах, де кожної осени тисячі українських батьків у [розпуці] у якій польській високій школі притулити своїх дітей і що з ними далше буде...

Ось те на цілім світі нечуване божевілля оправдується у нас оглядами на „принципи“ різних доктринерських

елюкубрацій, непомильних ідеологій і єдиноспасительних програм, і їм жертвується реальні життєві інтереси громадянства, виставляється на грізну небезпеку все його дальше існування. Отсе вам жахливий примір, до чого доводить доктринерське або демагогічне перецінювання теоретичних програм, а недоцінювання й байдужність у реальних питаннях національного життя. Се незбитий доказ орієнтального формалістичного духа, що полонив наше громадянство. Ах, як помилявся Ти колись, Костомарове, приписуючи одній з руських народностей європейські прикмети! Хиба що Українці змінилися за той час... Можливо.

Г Л Ь О С С И.

На попередній статті бажав я покінчити додаткові замітки до відкритого листа і не тільки зректися дальшої аналізи виступу п. Липинського, а й у згоді з заявою на ст. 41—42 припинити вже власну публіцистику. Бажав, та „приятелі“ не пускають. Поворотна філя традиційного вже караїбського танцю, що знов піднялася довкруги мене, велить мені перед дефінітивним переходом на публіцистичну емеритуру, доповнити отсю відповідь п. Липинському ще кількома гльоссами. Присвячую їх давним товаришам-журналістам і новим противникам-гетьманцям.

I.

Wenn man auf der Messur gegeneinander steht, dann müssen die Waffen gut und gleich sein. (Штреземан).

Недавно тому самотній український щоденник у Польщі гірко докоряв громадянство за недостаточне матеріальне підтримування рідної преси — в першій мірі, очевидно, його самотнього. Він почував себе в праві робити ці докори землякам: на його погляд, „сміло можна твердити, що морально наша преса, особливо преса інтелегентська, стоїть дуже високо, без порівняння вище від преси сусідської: румунської, польської і навіть чеської... Також інтелектуальний рівень нашої преси доволі високий...“ („Діло“ з 28. VIII. 1929).

Значить, по переконанню цього щоденника, українська преса в Польщі (бо в дійсності тільки про неї була там мова) така бездоганна під оглядом етичним, і така поважна під оглядом думки й освіти, що три найближчі сусіди можуть нам завидувати і брати собі з нас примір. Чи дійсно воно так? Не хочу вводити в порівняння з чеською, а навіть польською пресою, де є дуже неоднакові типи пресових органів, а між ними і зразкові, та боюся, що незнаний мені автор гимну в честь української преси має якісь свої оригінальні, у широкому світі незнані поняття про мораль і інтелект у журналістиці.

Що се журналістична етика? Англієць, якому поставиш таке питання, відповідь без надуми: Мораль у пресі те саме що *fair play* (чесна гра) у спорті. І відповідь ся буде дуже влучна. Як у кожній галузі спорту є писані й неписані правила про ведення гри і трактування суперника — правила, яких ломати не вільно під загрозою дискваліфікації, так само і в

журналістиці. Як у фехтунковій мензурі і в кожному іншому змаганні, так само й журналістична зброя мусить бути (кажучи словами лок. Штреземана) добра і рівна. Також спосіб орудування нею не сміє виходити поза межі так сказати-б лицарських правил: є заборонені рухи і заборонені удари. Найвисше моральне правило для журналіста — то добросовісність, себто об'єктивність в інформуванні читачів про всі політичні явища, і пошана для противника у змаганнях із ним. Та се такі прості, загально зрозумілі речі, що й нема що довго зупинятися на сім. А тепер, для ілюстрації, як одна голосна частина української преси розуміє журналістичне *fair play*, жменя фактів з останніх шести місяців:

1. Дня 12-го квітня мав я у варшавськім „Інституті дослідів національних справ“ відчит на тему „Десять літ українського питання в Польщі“; для інформації українського громадянства, я сам подав зараз-же просторий автореферат у 30 ч. „Нової Зорі“.

2. Вже по видрукуванню його появилася в „Ділі“ пасквіль І. Кедрина: не подавши ні одного речення зі змісту мого відчиту, він брутально напав на мене, приписуючи мені ганебні тенденції і всякі ідіотизми та фальшиво покликаючися на свідокство варшавських Поляків.

3. Я вдався особисто до редактора „Діла“, п. В. Мудрого, висловив йому моє здивування, що він без провірення фактичного змісту пустив таку очевидною ненавистю подиктовану й особисто образливу статтю, та просив, щоб він, маючи мій автореферат, моє найповажніше запевнення, що він докладно відповідає змістови відчиту, та моє зобов'язання показати йому оригінал останнього, зареклямований йому з Варшави, — щоб він, у якій-не-будь формі, сам зазначив незгідність Кедриних закидів

зі змістом автореферату та сим дав сатисфакцію — не мені, а порушеним вимогам культурної преси.

4. Ред. М. відмовив одначе сій так оправданій й елементарній просьбі, що не прийшло-б на думку жадному поважному органу. Він заявив, що перед апробатою Кедринного допису не читав мойого автореферату і мав вражіння, що кореспондент подавав зміст відчиту, та тепер видить, що помилився і що „вражіння“ кореспондента не годяться з авторефератом; одначе, мимо всього йому неможливо дати бажану замітку від редакції (з деяких недвозначних слів я вирозумів, що Кедриний пасквіль був йому згори накинений з боку президії У. П. Р.); що-найбільше, він помістить моє власне пояснення (присім почув я натяк на моє обминання „Діла“...). Я відповів, що поміщення пояснення не ласка, а законний обовязок, що я не думаю починати полеміки з пасквільянтном, та що мені залежить на тому, щоб мати від „Діла“ доказ доброї волі (присім хотів я дати до пізнання, що такий доказ міг-би згодом довести до зміни відносин між нами). На се ред. М. зробив фатальний нетакт: він міг-би евентуально рішитися на бажану редакційну замітку, якби дістав перше оригінал відчиту, одначе так, щоб він одержав його прямо з Варшави, без мого посередництва... На таку дивну пропозицію молоденького редактора не полишалось мені, очевидно, ніщо инше як припинити дальшу розмову з ним.

5. В наглядному звязку з сею розмовою появилася у спеціально зареклямованім і розкиненім по Львові числі „Нового Часу“ стаття п. Падієва, вже ніби з коротким змістом мойого відчиту, тільки що з цілком фальшивим, причому обсирано мене простацькою лайкою в роді „корита“, „упідлення“, „рenegатства“ та накли-

кувано молодь до прозорої акції проти мене. Про мій автореферат не було там ані згадки. В „Н. Ч.“ особисто інтервеніювати я вже, очевидно, не міг.

6. В такій ситуації, я видав відкритий лист до українського громадянства, де закинув „Ділу“ і „Н. Часови“ свідоме фальшування мого відчиту і заповів, що по стягненню з Варшави рукопису, відчит буде виданий по українськи в повнім тексті, щоб громадянство могло само осудити, що я говорив, а чого ні.

7. Сей відкритий лист не був передрукований ані переповіджений жадним із названих органів. Що-більше, в замітці до комунікату одної жидівської агенції про атак п. П. на мене „Діло“ виступило з підозрінням що-до генези того комунікату, бо мовляв тої напасти, задля конфіскати відносного числа „Н. Ч.“, „ніхто не читав“.

8. Щоб паралізувати ефект летючки, п. П. підняв новий наступ: він заявив з натиском, що поданий ним зміст мого відчиту єдино автентичний; що мій зміст у „Н. З.“ не має в 3/4 нічого спільного з тим, що я в Варшаві говорив; та що евентуальне видання з рукопису повного тексту не буде жадним доказом правдивости моїх тверджень, бо мовляв я не тільки читав, а й імпровізував. Для скріплення сих тверджень повторив п. П. згадану висше замітку „Діла“ про агенційний комунікат, доповняючи його прозорими алюзіями до перепон, які він мав зустріти з боку цензури в своїй акції проти мене.

9. „Діло“ поспішило передрукувати найважливішу частину нового голосу п. П. та заповіло, що воно ще само поверне до сеї справи (розумілось: по моім виданню повного тексту).

10. Заповіджена мною брошура „Десять літ укр. питання в Польщі“ появилася біля 20-го

травня. Принесла вона коротку історію відчиту і повний його текст на основі стенографічного протоколу веденого в часі читання (чого шан. противники не підозрівали); далі листи присутніх на відчиті людей, Українців і Поляків, з рішучим запереченням тверджень пп. К-а і П-а; вкінці мій коментар до виступів сих добродіїв. Все разом, при помочи текстів, цифр і фактів, принесло наглядні докази на: а) згідність мого автореферату з повним текстом відчиту, б) фальшивість змісту поданого п. П-им, в) нерозуміння сим останнім простих політичних термінів, г) неправдивість його тверджень щодо конфіскації його огану, г) тенденційність і одіозність обох критиків в оцінці відчиту й у всіх висновках. П. П-а попросив я зокрема, щоб був ласкав показати не 3,4 всіх, а хоч одну думку в поданому мною змісті, яка бущімто не має „нічого спільного“ з тим, що я говорив у Варшаві...

11. Брошура не продавалася через книгарні, тільки розкинулася по краю. Вислід був такий, що читачі платили за неї добровільно і покрили всі (розмірно дуже високі) кошти друку. З усіх боків, навіть від цілком незнайомих мені людей, діставав я слова признання й заохоти, лише наша „дуже високо моральна“ преса забула всі свої бундючні перехвалки й обіцянки, мовчала і мовчить досі про сю публікацію і все з нею звязане. Таким способом ті Українці, які окрім „Діла“ зглядно „Н. Ч.“ нічого иншого про сю справу не читали, ще й досі можуть бути в тім переконанню, що останнє слово в цій афері було саме за п. П-им. Очевидно, така а не инша ціль сеї „високо моральної“ преси: закрити від читача одно, а впоїти в нього друге.

12. Та на сьому не кінець. Знаючи, що приводом до вияви сеї особливої журналістичної моральности була моя критична замітка, зро-

блена у відчиті, про У. П. Р., я був обов'язаний умотивувати доволі негативну характеристику її політики. Я покористувався нововиданою брошурою про „Народний Зїзд“ УНДО і написав в „Н. З.“ низку критичних заміток до поданих там рефератів й видав їх окремою відбиткою. Може тепер, думав я собі, оба згадані органи, боронячи політики своєї партії зволють позернути до свого... морального обов'язку — вже не давати мені сатисфакцію за очевидну тяжку кривду, а просто поінформувати своїх читачів, як то зправди було і за що саме оплюгавлено мене. Та ні, даремна надія: до мовчанки про відчит прилучилася мовчанка про „Нашу чільну партію у власному зеркалі“.

13. Замість річевої дискусії на теми порушені мною в обох брошурах, скористало „Діло“ з конфлікту між „Н. З.“ і гетьманцями (з причин, що не маю вичогісенько спільного з варшавським відчитом), та дало у себе місце пристрасній статті п. Липинського проти „Н. З.“ і мене за фіктивне поборювання його ідеології.

14. Моя відповідь п. Л-ому появилася скоро потім у „Н. З.“, одначе „Діло“ знов не вважало потрібним хочби поінформувати своїх читачів, що його новий союзник одержав якусь відповідь від мене.

15. Що-тільки як В. Залозецький виступив в „Українськїм Голосі“ з рекордовим в українській публіцистиці пасквілем на мене (про нього низше) то зараз і в „Ділі“ (24—26. IX.) і в „Н. Ч.“ ((9. X.) знайшлося місце, в першїм на повний передрук з коментарем, у другім на довший, симпатичний і приперчений реферат. І зойно тепер „Діло“ одним словом згадало про вихід моїх брошур...

16. Одна частина моєї відповіді була видрукована після Залозеччини і затопила остан-

ню дошку з розбитого човна п. Л-ого, на якій його чура держався, себто автономічну дошку, та „Діло“ знов промовчало се.

Так виглядає „дуже висока мораль“ певної частини української преси, яка про чеську і польську пресу говорить достоту так само як той Фарисей про Митаря; така її добросовісність й об'єктивність; так вона виховує громадянство до національного **fair play**.

Все те, очевидно, в культурнім світі не має назви „дуже високої моралі і досить високого інтелекту“; правдива назва йому — **moral insanity and barbarity**.

Для характеристики сеї психічної хвороби наведу ще: а) два чи три дні перед першим нападом на мене „Н. Ч.“ проливав гіркі сльози над розпаношеним у нас бандитським поневірянням чужої чести; б) в тім самім числі тогож органу, де знайшла собі місце остання з ряду нападів на мене (рекладяма Залозеччини), у передовій статті знов той самий крокодил плаче над тим громадянським раком і говорить про потребу створення окремого „Народного Трибуналу“ для боротьби з ним. Хиба доволі!

І ся „моральна й інтелігентна“ преса має ще при всім тім чоло гніватися на мене, що я, не дочекавшись від неї найелементарнішого обов'язку приличности, переміг свою відразу й попросив їх перед чужий нам суд, щоб були ласкаві хоч там доказати свої клевети або взяти їх назад. Звернувся я до суду ще тогді, коли не був певний, чи й коли зможу вияснити громадянству моє становище (як відомо, термін для судової скарги обмежений); я хотів на всякий випадок зберегти сю можливість вияснення; присім був я готовий кожної хвилини, як тільки ся „дуже високо моральна“ преса дала б хоч найменший доказ своєї доброї волі супроти мене, зректися всякої скарги. Такого

хочби й мінімального доказу я, на-жаль, не дочекався і певно не дочекаюся, натомість маю і маю безліч доказів очевидної злої волі.

Моя боротьба велася в дуже трудних умовах. До нападу на когось, коли мається в руках таку пресу, не треба багато ні часу, ні місця, ні зусилля: в одному реченні можна висловити десять брехонь і наклепів. Не то в обороні: тут кожний закид мусить бути основно розібраний і методично відпертий, інакше противник зараз-же тріумфує: мовляв, ось такий важкий закид поминений, значить — стійкий! Мотивована оборона мусить бути значно довша від голословних або перфідних атаків, а тим самим трудніша і коштовніша. Бо зброя моїх противників не була добра і не така сама як моя: я всюди старався бути річевим, цитував скрупультно, аналізував і переконував противника, натомість вони затроїли свою зброю особистою ненавистю; я боровся виключно літературною шпадою, а вони чим попало — кинджалом, дручком, камінюкою, а найрадше — грязюкою...

В таких обставинах, я складаю зброю, признаю себе побитим і відходжу без жалю. Одначе сей вислід не приносить чести моїм противникам. Пригадуються мені в сій хвилині слова одного німецького органу з нагоди смерти цитованого мною Штреземана. „Метода оплюгавлювання політичного противника особистими атаками, наклепами і лайкою має ту добре обдуману ціль, щоб його усунути з дороги: щоб він або сам збридив собі все і покинув своє становище, або щоб розбитий фізично і психічно став нездібний виконувати його завдання; та чи ся метода хоч на волосок красна від тої, що послугується підступною револьверовою кулею?“

II.

Les amis sont comme les chiens; cela finit mal toujours, et le mieux est de n'en pas avoir. (П. Люті).

Недаровану кривду зроблено хорому п. Липинському, підбивши його до його наступу на „Н. З.“ — такого суперечного з його ранішими письменницькими норовами; та ще гірше поступили його приятелі, поручивши оборону його страченої позиції такому Залозецькому. Се той *enfant terrible* гетьманської ідеології, про якого у відкритім листі я сказав, що своїми найвними або неграмотними писаннями гірше ворога її дискредитує. У своїм останнім пописі („У. Голос“ 22. IX.) звів він політично-літературну полеміку на такий низький рівень, що се нехибний знак початої дегенерації всього, здавалось, так надійного руху.

Оборозяючися від суггерованих п. Л-ому неоправданих закидів, я держався двох полемічних принципів: а) віддавати можливо найвірніше думки противника та при помочи цитатів, фактів і стислої логіки піддавати їх критичній аналізі; б) не тільки не виходити поза межі самого предмету спору, а й не доходити до різних зайвих питань, нещасливо порушених моїм противником. Для З-ого такі правила не існують. Він цілком зрікся дискусії про ті національно-політичні й історичні проблеми, що є спірні між п. Л-им і мною; навіть на якесь серйозне спростування моїх замітів не здобувся; всю свою силу вложив він у люту, точення і довитої піни й обкидування мене нею, за річи або цілком видумані або без найменшого логічного звязку з дійсним предметом контроверсії.

(Зміст хаотичного і неграмотно написаного виробу його (хоч є там сліди дещо хитрійої руки) з трудом дасться звести до трьох про-

відних думок: одна старається якось ослабити ефект моєї відповіді, друга подає ніби генезу мого (!) ворогування з гетьманцями, третя... гірше баби Палажки паплюжить мене за різні поповнені і непоповнені гріхи, навіть приватні, протягом цілого чверть століття!

1. Першу з названих цілей хоче він осягнути містифікаціями, способом, що популярно зветься „обертанням kota хвостом“ і є очевидним глузуванням з читачів. Він заявляє, що на „річевий, неособовий і необиджаючий зміст“ статті п. Л-ого, я дав відповідь „чисто особисту, позбуну лайок, інвектив, інсинуацій, перекручувань і т. д.“. Ах, зрадів-би я, якби поруч отсеї брошури вийшли окремою брошурою і статті п. Л-ого та З-ого! А то готові потонути у бібліотечних фоліантах і не будуть зразками „річевих, неособових і необидних“ писань! Натомість некультурність моєї відповіді документує З-ий ось-як: „вульгарну лайку“ поповнив я тим, що назвав п. Л-ого „доктринером“, а „монструальну інсинуацію“ тим, що ніби запитав його, що саме він розуміє під державним ідеалізмом, хоч ніби добре знаю, що воно таке... От і всі докази З-ого! Про перший з них нема що говорити, про останній хіба те, що я цілком не питаю п. Л-ого про „державний ідеалізм“, та що я їй-Богу не розумію не то „державного ідеалізму“, а й загалом усякого ідеалізму в інтерпретації З-ого.

2. В основі закидів п. Л-ого буда *idée fixe*, що я ніби систематично поборював в „Н. З.“ його ідеологію. Я виказав безосновність того переконання. Тепер З-ий піддержує його — знаєте чим? Тим, що я ще в 1927, „нападав“ на нього самого (З-ого). Так, се правда, я мав те нещастя виступити один раз, принагідно, ще не будши співробітником „Н. З.“, проти нісенитниць одного з галапасів ідеоло-

гії п. Л-ого, яким був і є З-ий, одначе не проти неї самої.

3. Він гнівається за мій закид п. Л-ому в справі церковної унії, хоч мовляв з одної американської брошури „кождий читач може довідатися про позитивне відношення п. Л-ого до нинішньої гр.-кат. церкви“. Нонсенс! Та ж п. Л-ий і в своїм наступі на „Н. З.“ висловляється „позитивно“ про нинішню унію, за те негативно про історичну, і я у своїм відкритім листі не про що инше говорю, тільки про його відношення до минулої унії. Отже весь звязаний з сим патос З-ого побудований на містифікації.

4. Те саме треба сказати про роздирання риз з приводу мого скромного запиту до п. Л-ого в справі „заробітків“. З-ий впевняє настирливо, що п. Л-ий „нігде ні одним словом“ не згадав, щоб я заробляв матеріяльно на своїй діяльності“; що натомість мій лист „переповнений вульгарними лайками, що п. Л-ий обвинувачує мене в тому“. На се заявляю: Так, дійсно, про те, щоб я на моїй діяльності матеріяльно заробляв, не писав п. Л-ий; а як був-би писав, то я не тільки не обиджався-б, а ще радо допоміг-би йому порахувати всі мої приходи разом з довгами (бо й чому ж те, про що має право знати податковий уряд, мало-б бути заборонене п. Л-ому?). Та річ у тому, що п. Л-ий писав не про заробітки на моїй діяльності, а про мої „заробітки на безідейности“! Ціла його стаття, від початку до кінця, пронизана, неначе червоною ниткою, обвинувачуваннями у зраді ідеям для особистих користей, себто у продажности в переконаннях, навіть наукових, по-просту — у ідейній проституції. І все без найменше стійного доказу! Се вже не „закид“, а така тяжка особиста образа, що на неї не може бути занадто драстичної

реакції. Та я з огляду на очевидно хорий зловжитий несовісними дорадниками ум автора, ради минулого, вгамував себе і лише запитав його: а може-б ми дали кому порахувати, хто з нас бідьше заробляє — я на безідейности, чи ти на ідейности? Стільки моєї „вulgарної лайки“ на п. Л-ого. Признаюся широ: якби не ся горендальна обида з його боку, то не лише не було-б тої ніби „лайки“, а не було-б цілого мого відкритого листа; без неї, я був-би мав увагу на тяжку недугу п. Л-ого і був-би стерпів всі інші, хоч як неоправдані, закиди.

А втім, сам 3-ий, ніби заперечуючи провину п. Л-ого, повторяє те саме. Звісно, *der Schelm denkt, wie er selbst ist*. Я ніби-то „холодно-вирахована“ людина. Мій Боже, чому я зправди не такий? При тій одробині письменського хисту, що мені признають і найбільші мої вороги, я був-би в такім разі найпопулярнішою між Українцями особою і маючою людиною; я плив-би завсїгди з флєю, а не проти неї, як досі роблю, і не був-би таким убогим, яким я є. Та-ж усі ті громи, що так густо сидять на мою голову, включно до гетьманських, і всі мої життєві неповідження мають головну, якщо не єдинок причину в тому, що я не хочу і не можу нічого робити всупереч моїм переконанням, що я органічно не вмію прикидатися.

5. Верх містифікації осягає 3-ий впевнюванням читачів, буцим-то не п. Л-ий перший атакував мене в „Ділі“, на безмежне здивування всіх наших спільних знайомих, тільки навпаки, я сам у „Н. 3.“ виконав сензаційний „напад“ (так буквально пише 3-ий!) на Богу духа винного гетьманського ідеолога! Той самий читач дістає зараз-же й докладне пояснення, з яких мотивів я зробив се нечесне діло. Іменно, з „пімсти“ за те, що не добився професури

в берлінським Укр. Наук. Інституті... А що на доказ правдивости сеї тези 3-ий ніби цитує один мій лист, то се приневолює мене вийти поза намірені зразу межі (пор. ст. 4 і 40) та сказати кілька слів про мої досьогочасні зносини з гетьманцями. (Щоб не було зайвих непорозумінь, заявляю згори, що в дальшому нігде нема мови про особу п. гетьмана Скоропадського).

6. З В. Липинським, як автором гетьманської політичної ідеології, зійшовся я в 1921. Раніше знав я його як соціаліста, як демократа і як репрезентанта Директорії УНР. Коли показалося багато спільних елементів у наших поглядах на тогдішню ситуацію, він запропонував мені місце у формованій саме гетьманській організації. Я відмовив і щиро сказав чому: а) як Галичанинови, мені найбільше лежить на серці доля моєї країни, а ся, як показав досвід останніх років, на нікого здаватися не може; б) не вважаючи на дуже багато наших спільних поглядів, симпатій і антипатій, між нами є й немалі різниці, як теоретичні так і практичні, зокрема вражає мене конспіративно-сектантський дух у його організації, буду одначе симпатизувати з його дальшою акцією. Моя відмова була, по-видиму, неприємна п. Л-ому, та проте наші особисті взаємини були приятельські і я співробітничав у „Хліборобській Україні“.

На його пропозицію, переїхав я того самого року до Берліна, щоб стати членом редакції „Українського Голосу“, який уважався гетьманським. На місці переконався я незабаром, що берлінська група гетьманців була вже розколена та що згаданий орган був власністю противників п. Л-ого. А що мої особисті симпатії були по боці сього останнього і йому близьких людей, то становище мое показалося

дуже трудним, бо обі групи бажали мене мати за собою. Коли я, ще не цілком зорієнтований у повних інтриг відносинах, написав на 14. XII. статтю в обороні гетьманщини 1918, прийшло до гострого конфлікту між мною і видавцями газети і стаття не пішла (вона появилася рік опісля у львівськім „Слові“). Скоро потім, як неоправний прихильник п. Л-ого, я розійшовся з видавництвом.

Півтора рока пізніше, видавництво „У. С.“ запропонувало мені редакцію „Літопису“ в консервативнім напрямі, одначе з тою умовою, щоб не було там духа п. Л-ого. Хоч я далі не належав до гетьманської організації, то наперед спитав її, як вона дивиться на сю пропозицію. Одержав пораду приймати її, а з мого боку запевнив я, що в журналі ні їй, ні її ідеї не буде зроблена кривда. Та видавці журналу у своїй гіпохондрії завсігди вітрили мої симпатії до противників і се було головною причиною, що я знов розійшовся, сим разом на все, з „У. С.“.

В літі 1924 гетьманська організація почала заходи коло створення У. Н. Інституту. В тій цілі звернулися до мене, щоб виробити відповідний меморіал. У ньому, окрім загального пляну, мали бути запропоновані на професорів особи з ріжних обозів, між ними й я. Меморіал я виготовив, одначе так, що список кандидатів на професорів туди не ввійшов — саме з огляду на мое ім'я. Передаючи меморіал ініціаторам, я радив пождати з лістою професорів до принципового вирішення справи У. Н. Інституту. Мене послухано, а зроблене письмо внесено куди слід. Потім не було вже ніколи між нами мови про сю справу, а я зокрема ні одним словом ні одною буквою не заявляв свого бажання стати професором в майбутнім Інституті, про

корисність якого я мав ще свою окрему незисоку думку.

Ще перед тим, попавши у дуже скрутне матеріальне становище, рішився я вертати до краю і добиватися реституції моїх австрійських урядничих прав, тим більше, що львівські земляки постійно намовляли мене до повороту, так легкодушно (з ідейности!) занедбаного в 1921. Отже не чекаючи на вислід заходів про Інститут, я вернув під осінь 1925 до Львова, де став тихим редактором „Політики“. Щодо її програми, то перед виїздом я порозумівався з п. Л-им і тов., заявляючи, що вона не буде їхнім партійним органом, хоч буде ведена в консервативнім дусі і симпатизуватиме з їхньою ідеологією, одначе в першій мірі служитиме інтересам Українців в Польщі.

Сеї обітницї я совісно додержував: орган мав марку гетьманського, хоч я несподівано зустрів на місці досить сильну опозицію до моїх гетьманських симпатій. З другого боку я не міг задовільнити й п. Л-ого: то з причини багатеїзування мною пустих теоретичних проблем (в роді: чи політика має бути по prostu реалістична або ідеалістично-реалістична, емпірична або догматична і т. п.), то з причини моєї відмови друкувати деякі недоладні або несмачні статті його прихильників, спеціально З-ого. З огляду на здоровля п. Л-ого я зрікся всякого спору, та, знеохочений, кинув редакцію, і „Політика“ припинилася.

Мої особисті зносини не переривались проте, хоч дещо охололи. Коли, приміром, З-ий у 1926 почав організувати гетьманську групу в Польщі і розсилав відповідні формулярі до підпису, то мене поминув; я був йому за те дуже вдячний, бо його акція викликала правдиву констернацію серед симпатиків гетьманської ідеї і привид.. провокації.

В осени 1926 створено У. Н. І., а професорами в нїм, всупереч первісному плянови, стали самі гетьманці, м. и. п. Л-ий і З-ий. Мене і багато інших запрошено лише в члени-кореспонденти, і я згодився. Щоб самому собі зменшити тягар учительської праці і могли працювати на укову, я наново габілітувався у Кракові (1927), і хотїв кинути всяку публіцистику.

Та коли в тому-ж році був я у Берліні і відвідував п. Л-ого, той дуже наставляв на те, щоб я не припиняв сеї діяльності і продовжав ту лінію, яку почав у „Політиці“. А що до гетьманської організації, то вона просто „танцювала“ біля мене, обсіпала мене компліментами, дуже цікавилася українською справою в Польщі і виглядами на сформування якоїсь консервативної місцевої групи і т. п., та просила у мене реферату на ці теми. Я се зробив, одначе зайвий раз остерігав, що евентуальна консервативна група не може в даних обставинах виступати як окрема партія, а вже ніяким чином не може бути експозитурою гетьманської організації, лише созвучною; м. ин. вказував на необхідність католицького характеру такої групи. (Жадної заяви лояльності до гетьманського руху, про яку торочить З-ий, я тогді не подавав; я був лояльний і годі).

Я не зараз ухопив мотиви сього незвичайного заінтересування Галичиною, та незабаром, по повороті, зрозумїв. Гетьманці задумали взяти у свої руки видавану У. Х. О-єю „Нову Зорю“, як уже взяли буди „Поступ“. В переконанню, що реформа „Н. З.“ буде держатися вказуваних мною меж, я підпер сі старання і, здається завдяки тому, редактором „Н. З.“ став з поч. 1928 явний і визначний гетьманець. Новому редакторови дуже залежало на моїм співробітництві, та я з особисто-приватних причин довго не міг зобов'язатися до того. Бувши в лю-

тим 1928 у Берліні, я знов був предметом великої уваги з боку гетьманців (п. Л-ого зже там не було): наставано на мене, щоб я співробітничав в „Н. З.“, та вимагано, щоб я спонукав нового редактора до зміни напрямку і характеру „Н. З.“, зокрема, щоб у ній не було явної католицької тенденції. Я боронив як міг редактора, вказував різні національно-політичні рації його лінії та, не менше важну, волю видавців. В живих дискусіях на сю тему, авторитетний заступник гетьманської організації розвинув передо мною плян бажаної йому нової реформи „Н. З.“ і видавництва; не компетентний і не бувши ще навіть співробітником, не міг я очевидно нічого обіцяти, тільки взяв все *ad referendum* до Львова. Тут, без мого впливу, плян сей був відкинений...

На сьому закінчилися мої розмови з закордонними гетьманцями про „Н. З.“, та, як я згодом довідався, вину за свою невдачу з „Н. З.“ чомусь стали ті панове приписувати не кому іншому, лише мені. Очевидно, неоправдано, бо я не мав жадного голосу в сій справі, хоч признаюся, що вразі здійснення берлінських плянів я не міг-би був співробітничати в органі — граючи ролю чужої руки, якою вигортається з жару печені бараболі...

Ось і ключ до розв'язки всеї загадки, як і чому полсувалися взаємини між мною і гетьманцями. Виходить, що вже на поч. березня 1928 я стратив ласку у сих останніх та з *persona gratissima* став *ingrata*. Правда, ще кілька місяців пізніше прошено у мене важних довірочних прислуг, та ворожа акція проти мене була вже в повному ході. Хто-ж міг почати її як не З-ий? Оповіджений недавно в „Н. З.“ (чч. 71 і 73) випадок із настирливим намаганням його „перешварцувати“ туди тенденційно злізне обвинувачення одного з українських учених

мав саме стягнути на мою голову підозріння, що я патроную сій акції. Інтрига була шита занадто грубими нитками і не вдалася. Та за якийсь час бомба таки трісла.

В однім із моїх періодичних безіменних оглядів з обсягу міжнародної політики, я позволив собі висловитися негативно про деякі події в Італії (ген. Нобіле), Румунії і Литві (заперечив литовський характер Вильна). З сього мало важного приводу прислав голова гетьманської організації п. Кочубей офіційальне домагання до редакції, щоб під загрозою витягнення справи в іншій органі помістила долучений допис п. Шемета, рівно ігнорантний у змісті як глумливо-обидний у формі: автор огляду, мовляв, за свою прихильність до Польщі й ображування чужих народів (Італія і Румунія польські союзники!) дослужився тільки посади гімназійного учителя...

Признаюся, що я не зорієнтувався в цілі сеї нахабности. Я не догадувався, що той допис був обрахований на знану мою вразливість і вихід із „Н. З.“. Якби був знав, був-би се зробив з усею готовістю. Тимчасом я відчув сей акт як нечуваний товариський афронт з боку людей, для яких я вісім літ був льояльним приятелем, яким робив деякі прислуги і ради яких зазнавав багато всяких неприємностей і страт. Відповідно сьому, я написав пп. К-ю і Ш-у терпкого листа (5. IX. 28.), де виказав повну неоправданість і нікчемність їх закидів, а на некультурне глузування зі скромного мого життєвого становища заявив я, що більше не хочу мати з ними нічого до діла. При сім вказав я на дивно парадоксальну причину мого малого становища: університетської професури в Польщі не можу мати, бо я „гетьманець“, а в У. Н. І. також ні, бо я не правовірний гетьманець... Отсі останні слова були після 1924 перші і єди-

ні, що я присвятив інститутській професурі. А щоб ніхто не розумів їх як зголошування кандидатури на будуще, я одночасно виступив з ряду членів-кореспондентів У. Н. І.

Отсей розрив не дотикав особисто п. Л-ого (його жалі в сім напрямі неоправдані), та фактично тогді припинилися всі мої взаємини з закордонними гетьманцями. При всім тім, про якусь політичну чи ідеологічну ворожнечу до них з мого боку і далше не було мови. Не пишучи в „Н. З.“ жадних реклямових статей у їхню користь, я цілком не впливав ні на видавців, ні на редактора, ні на співробітників, щоб і вони сього не робили. (По моїм листі з 5. IX. 28, мені було просто неможливо поборювати гетьманську ідеологію). А коли згодом і вони пішли моїм слідом, то тільки дякуючи самим берлінським гетьманцям, зокрема невтомним інтригам З-ого. Не знаю, що було конкретною причиною, та дуже счудувався я, вчитавши в однім із березневих чисел „Діла“ нагальний атак п. Л-ого на редактора „Н. З.“, мотивований до смішности благим випадком, — на людину, що стільки прислужилася свого часу гетьманській ідеї. Одночасно, у літографованім „Бюлетені Г. У.“ появилвся комунікат, у якому факт мого зрвання особистих зносин із Берліном був так „хитро“ зазначений, що читачі мусіли розуміти, неначе-б я раніше був членом їхньої організації, а тепер виключений із неї. В листі до „Н. З.“ з 21. III. 29. я, очевидно, коротенько спростував сю хитрість.

На сьому була-б справа і станула, якби не знана нагінка „Діла“ й „Н. Часу“ на мене за варшавський відчит. Берлінським панам засвітала нова надія прибрати до рук ніби опановану мною „Н. З.“. Та поки вони всіли прилучитися до спілки з Кедриним і Палієвим, вийшла моя брошура з автентичним текстом відчиту.

Треба було ждати нової нагоди. Вона знайшлася у моїх гльоссах до слів ред. Мудрого про У. Х. О. Сей дрібний і неабогічний привід викликав відомий допис п. Л-ого в „Ділі“ — здавна підготовуваний під натиском з Берліна.

7. З сього короткого огляду кожда совісна людина може переконатися, хто на кому „мстився“ і хто кого „поборював“. Зокрема, невдатне намагання 3-ого, знайти причиновий звязок між У. Н. І. (1924—6), моєю краківською доцентурою (1927), моїм розривом з берлінськими гетьманцями (1928) і моєю обороною від закидів п. Л-ого (1929). З сих фактів виходить щось діаметрально противне тому, що він хоче в читачів вмовити. Якби мною кермувала мстивість за поминення при творенню посад в У. Н. І., то я хіба не ждав-би з нею цілі три роки, а тимчасом вислугувався гетьманцям! Так само, що за глупота була-б страха ради лядська (так думає п. Л-ий) зривати з ними не зараз у 1924, а щотілько в 1928, і то так дискретно, що з мого боку і 5 осіб про се не знало? Натомість ні інтриги 3-ого, ні провокація К-я і Ш-а, ні комунікат Бюлетеня Г. У., ні допис п. Л-ого в „Ділі“, ні вкінці останній пасквіль 3-ого — не подишають в очах об'єктивного читача найменшого сумніву щодо своїх мотивів і цілей: се поодинокі звена того самого акту пімсти-на мені за відмову бути знаряддям їхньої політики, се звена того самого намагання приборати до рук чужий орган преси. Зокрема, 3-ий допустився свідомого цинічного фальшування документу, пропускаючи дві третини могого листу 5. IX. 28, на те тільки, щоб піддурити читачів щодо дійсних мотивів розриву і приписати мені відплату за невдачу в „заходах стати професором в У. Н. І.“: (А propos. Він закидає, що я буцімто одночасно спекулював на дві посади, а забуває про тих близьких

йому людей, що на правду компетували на три посади в трьох державах!).

8. Найбогатша та категорія „аргументів“ 3-ого, яка не має жадного відношення ні до статті Л-ого, ні до моєї відповіді, ні до взаємин з гетьманцями, а притягнена з самого замилювання в калюмніаторстві. Між ними нема буквально ні одного, що не бувби або видуманий, або перфідно сформулований.

Передовсім, 3-ий вступає на давно витоптану всіми моїми ворогами стежку і відгріває мої колишні особисто трагічні відносини до проф. Грушевського. Якби се хто инший і не в чисто калюмніаторських цілях порушив сю справу, то я радо спинився-б на пригадуваних двох інцидентах з перед 16 і 13 літ і дав до них фактичні та психологічні пояснення, не прикрашуючи нічим тих моїх faux pas, які я дійсно тогді зробив і за які я вже в десятеро відпокутував. Я хочу колись зробити се, одначе пасквіль 3-ого на се не заслугує, тому обмежуся до короткого спростування його слів: „Т-ий виступав перед австрійським урядом як головний свідок в процесі о державну зраду, виточену його учителеви проф. Г-ому“. Наперед, не перед „урядом“, а перед судом; далше, не в процесі (бо такого не було), а лише у вступних доходженнях, спричинених якоюсь російською газетою; до того був я свідком не добровільним, а примусовим, поданим львівською університетською владою і візваним зізнавати під присягою і під загрозою насильного доставлення; шотім, при зізнаннях я категорично заперечив роблений проф. Г-ому закид і наслідком того мого заперечення дальші доходження буди припинені; вкінці, зогляду на те, що мої „приятелі“ пустили в курс мої зізнання у сфальшованій формі, я просив У. П. Р. у Відни розслідувати справу, а дехто з занадто

свобідних інтерпретаторів мого зізнання мусів перед судом вирікатися сеї свободи і пороблені закиди брати назад. Який характер, яку ціль і який звязок із моїм відкритим листом має пригадка сього давного болючого інциденту в пасквілю 3-ого, про се не може бути двох думок. Хиба роля Катона йому не до лиця!

9. І ще перфідніших способів поборювання противника уживає сеї добродій. Обурюючися на мій цитований запит до п. Л-ого у справі „заробітків на безідейности“, він відповідає новим запитом: „Чи камяниця із Берліні, зароблена з ощадностей на службі в уряді през. Петрушевича, се заробіток на ідейности чи безідейности“? Нельогічний сеї маневр не тим підлий, що приписує мені фіктивні ощадности в уряді през. П-ча (в дійсности, я з огляду на фінансове становище того уряду добровільно зрікся належних мені недоплатів в сумі б. 10.000 франків, на що є документи і свідки); підість у тому, що сеї маневр мусить викликати у читачів фантастичні догадки про „ощадности“ в закордонній службі Г. У. (а знаві-ж різні сплетні з сього поля). Зокрема, 3-ому дуже добре відомо, що коштувала берлінська реальність моєї дочки: не цілих 500 доларів! Куплена вона була в таких обставинах, політичних і приватних, що я свого часу провів багато безсонних ночей з жалю за останнім змарнованим грошем. Той-же 3-ий знає теж добре, що через мій закордонний побут я стратив 7 літ з набутих в Австрії урядничих прав, що перераховане на гроші дає добрі тисячі доларів, та він не може віджальувати, що я поповнивши на еміграції у злидні, не подарував Польщі і раніших 17 літ австрійської служби, лиш вернув до краю, і що бідна Польща може ще колись по десяти літах, якщо буду в живих, буде платити мені емеритуру.

10. На закінчення ще один цитат із пасквілю 3-ого: „Пан Т-ий рекомендує себе читачам „Н. З.“ як людину, яка від молоду мала католицьку орієнтацію. Чи дійсно католицьку орієнтацію п. Т-ого можна вивести від нехрещення власної дитини аж до шкільного віку, річ загально відома в Бережанах? Або від госпітовання його в радикальнім клубі? Або накінець від проєктованого ним, в 1925 р. в „Політиці“, „повороту до Драгоманова“? Про це нехай рішать круги, які уважають п. Т-ого за найвідповіднішого пропагатора католицизму“.

Відносно того, пригадую наперед, що п. Л-ий закинув мені, що я давніше хвалив Хмельницького за його ненависть до унії, а тепер докоряю; у моїй відповіді я доказав, що се неправда і що я своїх поглядів не змінив: „Завсідги, навіть у хвилях молодечого вільнодумства, я мав католицьку орієнтацію, як особисту так і національно-політичну“ — писав я. 3-ий пропускає підкреслені слова, щоб витворити суперечність між католицькою орієнтацією і пізнішим хрещенням дитини — суперечність, якої нема. Я не писав, що я завсідги був релігійний, натомість у виборі релігійно-культурних симпатій навіть нерелігійний може мати або католицьку або православну або протестантську орієнтацію. А втім, розмірно пізне хрещення моєї 25 літ тому уродженої дитини було спричинене чисто приватними обставинами, до яких 3-ому зась.

Таку саму несовісність показав він у заміті про Драгоманова. В „Політиці“ я поручав увазі деякі дуже цінні й тепер ще актуальні політичні думки Драгоманова (подібно, як се вчинив і п. Л-ий у своїй статті), натомість я рішучо осудив його за протирелігійну акцію і з цього боку назвав його шкідником (3-ий

готов мені за се закинути злочинне обезцінювання українських героїв!).

Вкінці щодо мого „госпітування в радикальній кліюбі“, то воно вивелося в нікчемнім злобнім мозку 3-ого. Як довго живу, ніколи моя нога не була в радикальній кліюбі.

Виступаючи тепер з такими особистими закидами пп. гетьманці не подумали одного: що вони ні трохи не соблазнялися тими добре знаваними їм моїми „гріхами“, коли залицялися до мене як до своєї людини, та що взялися завертати об'єднано очима щойно тогді, коли заходи запрягти мене до їхнього воза не вдалися..

Такими „ідеалістичними“ методами побороють мене гетьманці за те що я посмів боронитися від неймовірно несовісних і обидних закидів, зроблених мені збаламученим і хорим п. Л-им. І дійсно, чим гірша револьверова куля за угла? Та я, як не пішов на таку саму стежку в обороні від напастей „Діла“ й „Нового Часу“, так і тепер не піду, хоч що легчого як поширяться у сучаснім і минулім моїх противників та використати всякі їхні особисті гріхи? До такої гидоти не знижуся і монополь на неї полишаю нашим апостолам „ідеалізму“ в політиці, які, не маючи жадного річевого аргументу, хапаються такої зброї. По всім тім, тепер дуже добре розумію сучасного нам англійського філософа, що ріжні свої політичні ілюзії закінчив недавно такими словами:

„И отсе вкінці почав я відчувати, що всяка політика то діло сатани, що у глумливім усміху шкирить зуби і навчає енергійних і проворних людей, як мучити покірне громадянство, все одно — чи задля наповнення кишені, чи задля здобуття влади, чи в імя якоїсь теорії...“.

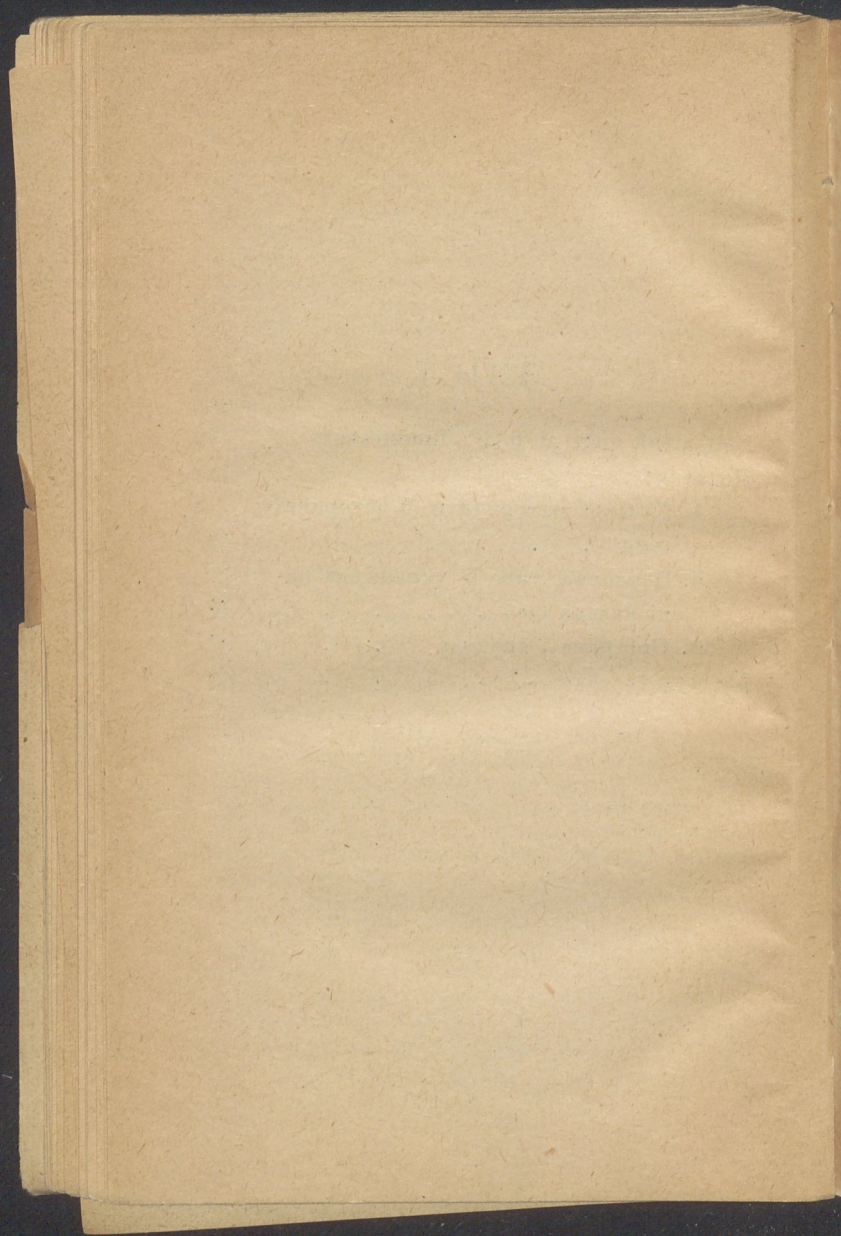
В Кракові, 20-го жовтня 1929.

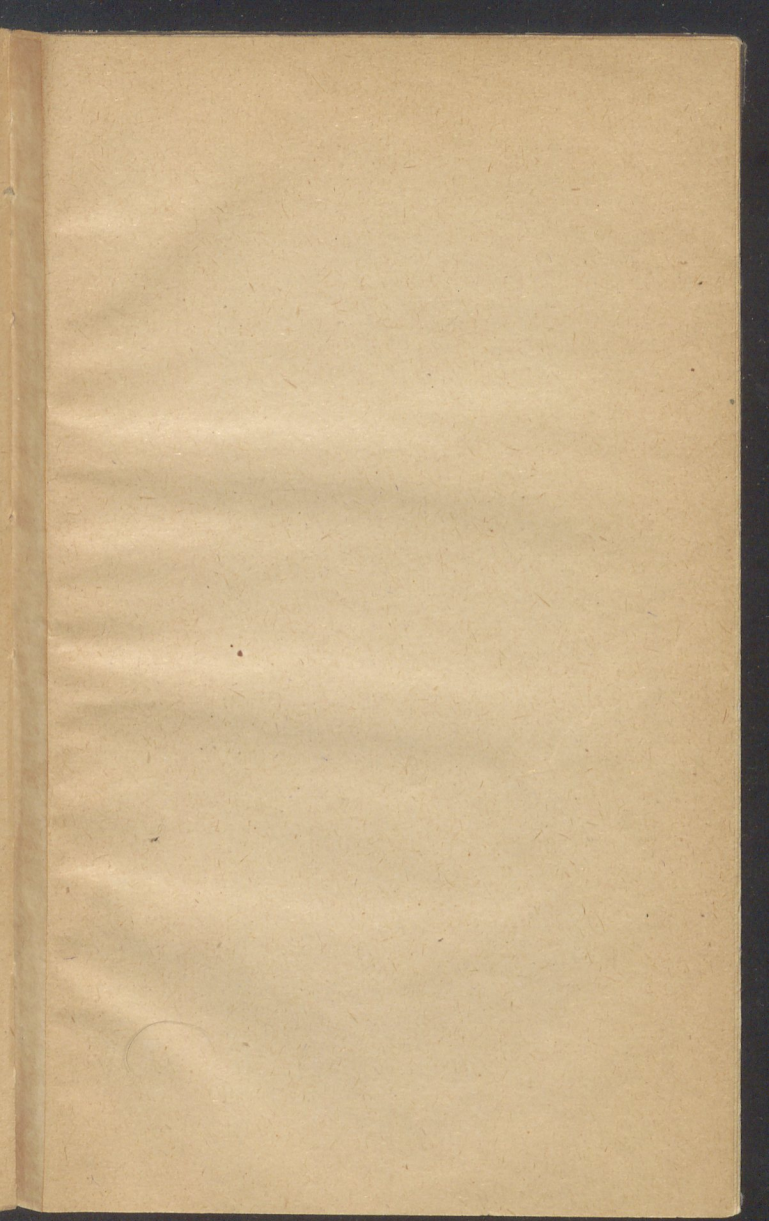
ЗМІСТ

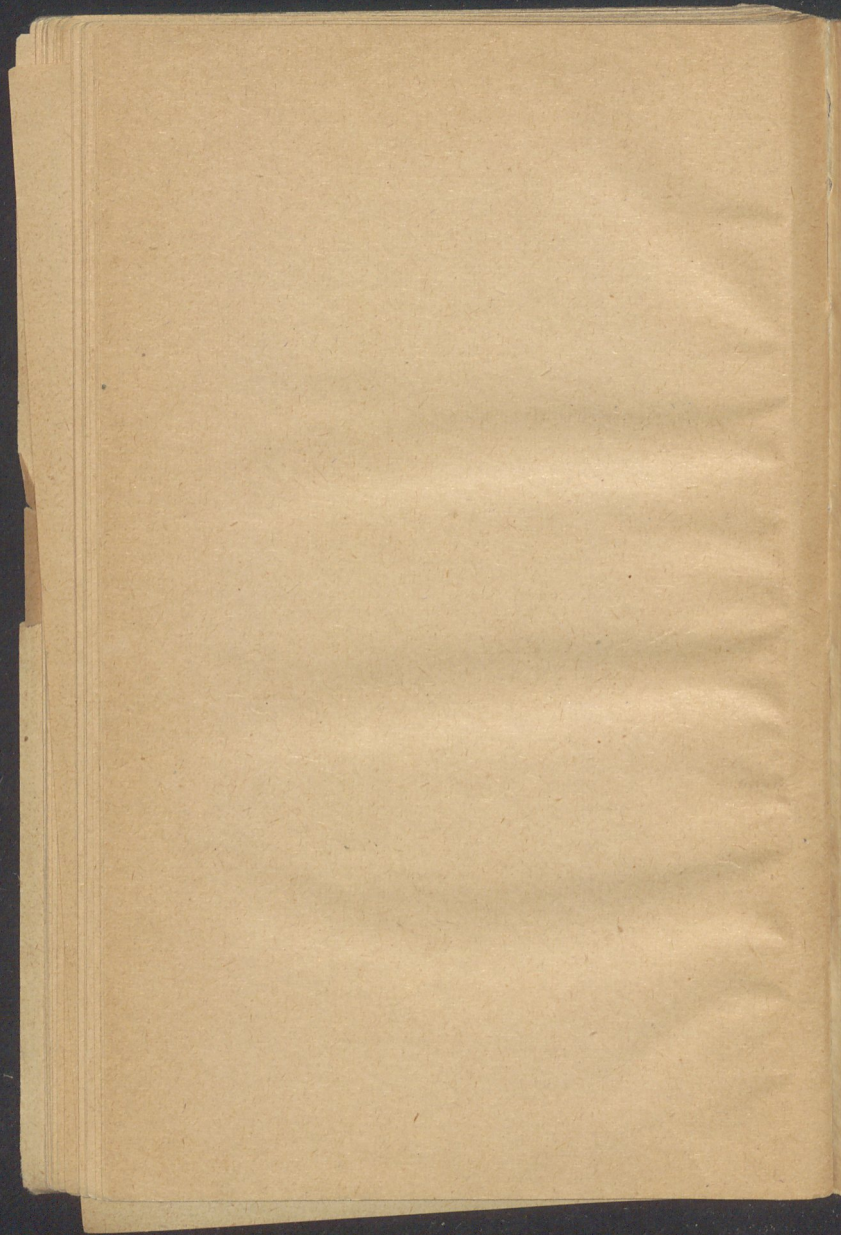
	Стор.
Відкритий лист до п. В. Липинського	3
Додатки:	
А. Сучасні авторитети й історичні герої	42
Б. Церковна унія й українська на- ціональна ідея	62
В. Програма і тактика	85
Гльосси	108

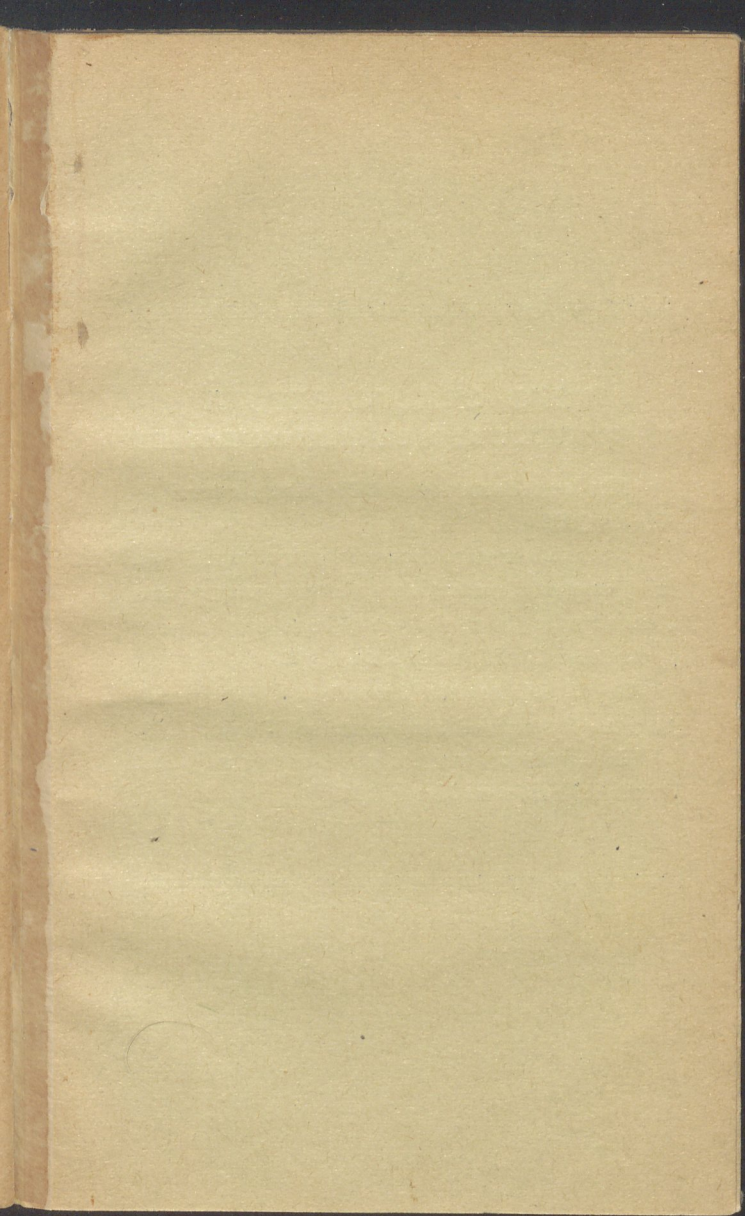
— 0 —

**ТОГО САМОГО АВТОРА
НА ПОЛІТИЧНІ ТЕМИ ВИЙШЛИ ОКРЕМО ЩЕ**

Під колесами історії. Нариси і статті. —
Берлін 1922.

Десять літ українського питання в Польщі. Переклад стенограми відчиту уладженого „Інститутом дослідів національних справ“ у Варшаві 12. IV. 1929. Львів, 1929.

Про ідеї, героїв і політику. Відкритий лист до Вячеслава Липинського. Львів, 1929.

Наша чільна партія у власному зеркалі. Критичні замітки. Львів, 1929.
